

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XII-ik évf.

November, December. 1877.

6-ik füzet.

A KERESZTÉNY EGYHÁZ.

Freeman Clarke Jakab „Orthodoxy: its truths and errors“ czimü művéből. *)

FERENCZ JÓZSEF.

1. §. A kérdés megállapítása.

A gyakorlati hittudományt illetőleg korunk egyik legérdekesebb kérdése a keresztény egyház természete, tekintélye, szervezete, működése és jövőjére vonatkozó kérdés. Ezen kérdésnek nagy érdeket kölcsönzött újabban a katolikus vagy magas egyház felé irányuló nézet következtében kifejlett mozgalom. A protestansok között ugyanis némi törekvés nyilvánult a katolikus egyházzal mint Krisztus egyedül igaz és idvezítő egyházával való egyesülésre. Ugyanezen törekvés észlelhető az angol egyházban és az egyesült államok püspöki egyházában azoknál, a kik nem voltak hajlandók oly meszszemenni mint Róma. Ennélfogva felette fontos és hasznos feltenni ama kérdést: mi igaz és mi tévedés van az egyházat illető különböző nézetekben? Ezek nagyon különböznek egymástól. A róm. katolikusok azt állítják, hogy az ők egyházuk az egyedül igaz egyház s azon kívül nincs üdvösség. Némely protestánsok erre azt felelik, hogy a róm. kath. egyház az Antikrisztus egyháza s az egyedül igaz egyházak azok, a melyek az evangelium vagy orthodox hitet tartják. A Swedenborg hivei azt mondják, hogy az ős

*) „Orthodoxy: its truths and errors. By James Freeman Clarke. Tenth edition. Boston: American unitarian association. 1875.“

Midőn e műből, melynek becsét az író neve mellett az is bizonyítja, hogy rövid idő alatt tíz kiadást ért, a fennebbi cikket lefordítani és a Ker. Magvető t. szerkesztősége rendelkezésére bocsátni elhatároztam, csak annyit kívánok megjegyezni, hogy ámbár e cikkben több oly dolog van, a mi tisztán csak az amerikai egyházi életre vonatkozik s fejtegetése ezen szempontból érthető, mindazáltal egészben véve nem kevésbé tanúságos s így általános becsü.

Fordító.

egyház 1758-ban véget ért és azóta az új egyház foglalta el a maga helyét. Végre az emberek egy jelentékeny száma avval tart, hogy mindezek az egyházak roszak és haszontalanok s a keresztények kötelessége azokból kilépni és magokat azoktól elkülönözni. Ezek nem hiszik, hogy valamely egyházra szükség lenne s azt helyettesíteni szeretnék bizonyos czélú társulatok: lyceumok s az értelem mívelésére szolgáló irodalmi klubok, mértékletességi-, béke-egyletek és más erkölcsi irányu, mint felebaráti-szereteti, szabadkőmivesi s hasonló társadalmi szövetkezetek által.

A kérdés tehát ez: van-e állandó szüksége az emberiségnek valamely keresztény egyházra? Krisztus alapított-e ily egyházat? Ha igen, melyik egyház az? És milyennek kell lenni ezen egyház jövő formájának s szervezése módjának?

Alig hiszem, hogy szükség lenne e helyen amaz elvont kérdést vitatni: ha vajjon az egyház oly lényeges szüksége-e az emberiségnek, a melyre mindig szüksége lesz? Elég reá mutatni arra, hogy valamely egyházra most szükség van és még nagyon hosszú ideig szükség lesz. Minden vallásnak meg volt a maga egyháza. Mihelyt egy új eszme támad, azonnal valamely külső egyesülésben testet ölt magára. Az új bort új tömlőbe töltik. Confuciusnak meg van a maga egyháza, Mohamednek megvan a maga egyháza; sőt a mormonismus és a spiritualismus is megalkották a magok egyházaikat. A keresztény egyház közvetlen Jézus menybemenetele után megalapult; oly szűség volt ez, mely nem a testből, nem is az emberek akaratjából, hanem az Isten akaratjából származott. Ez az egyház azóta folyton változó formában, de megszűnés nélkül fennállott. Más intézmények előállottak és ismét elenyésztek. A római birodalom eltűnt. A barbar nemzetek előzönlötték Európát, azután polgáriasultak, keresztényekké lettek és beolvadtak a keresztény egyházba. A protestantismus elszakadt a római hittől, de az egyház mind a kettőben megmaradt. Más felekezetek: a presbyterianusok, independensek, quäkerek, methodisták, baptisták, swedenborgianusok, unitáriusok, universalisták elkülönözték magukat ugyanazon protestans testülettől, de mindenik magával vitte az egyházat, mindeniknek megvan saját egyháza. Magok a quäkerek, látszólag a legegyszűszűbb felekezet, a mely tagadja a látható papságot és a látható szertartásokat, jelenleg mindenik között a legtömörőbb egyházzá alakult. Így az ige szüntelen testté lesz. Így minden szellem jelenleg valamely tes-

tületben ölt magára alakot. A test külső és látható, a szellem benső és láthatatlan. Az evangelium életére, növekedésére és tényleges befolyására mindkettő szükséges. A kereszténység szelleme nélkül a test nem érne semmit, csak hulla lenne. A kereszténység teste nélkül a szellem egészen tevékenység nélkül maradna, csak lehellet lenne. A test lélek nélkül elrothad és undort gerjeszt; a lélek test nélkül tevékenytelen és megfoghatatlan. A lélek csak a test által tud működni és a test csak a lélek által tud élni.

A nélkül tehát, hogy az egyház érdekében valamely más tekintélyt keresnénk, mint az emberiség szükségeiből való kifolyását, bátran kimondhatjuk, hogy nagy tévedés azt gondolni, hogy szakíthatunk az egyházakkal. Még a leggyengébb egyházat sem lehet semminemű eszköz által kiküszöbölni, mert mindnyájan az emberi lélek szükségéből fejlettek ki és azt pótolják. Ezen kösziklán épültek fel. Mit tennétek helyébe? Egy lyceumot? Egy vitatkozó társulatot? Egy reform klubbot? Mit fogtok mondani az Isten után éhező és szomjuhozó léleknek? Mit a bűnösnek, a kit vétkei súlya a földre nyom? Mit a haldoklónak, a ki nem tudja miként készítse magát Istenével találkozni? Szükségünk van a Krisztus egyházára — azon egyházra, a melynek nagy célja volt és lesz mindig: fölbresztteni és újjáteremteni a lelket, a fejszét a gonoszság fájának gyökerére vetni. És az egyház harangjainak égi hangja, a mint ezek ünnepnapok reggelén akkordjaikkal a csendes halmok felett tova hullámszanak, többet érnek a léleknek, mint ezer lyceum és vitatkozó társulat.

Nem, az egyházat nem kell lerontani, hanem meg kell újítani mélyebb, teljesebb élet által. Semmi kétség benne, nekünk egy jobb egyházra van szükségünk — mely eszméiben szabadabb, szeretetében tevékenyebb, s felebaráti érzelemben teljesebb legyen. Egy apostoli egyházra van szükségünk, alkalmazva a 19-ik évszázad szükségéhez. A hitczikkek prédikálása, mely atyáinkat kielégítette, a mi ohajtásainknak nem felel meg. Nekünk arra van szükségünk, hogy a kereszténység az élethez legyen alkalmazva — az egyén és állam életéhez. Egy jobb egyházra van szükségünk — igaz —; de szükségünk van az egyházakat tökélyesíteni és nem eltörölni.

2. §. A róm. katolikus és magas egyház orthodox tana az egyházzól.

Elfogadva már a keresztény egyház állandósága iránti elvet, első kérdés ez: „Milyen annak igazi formája?” vagy „Melyik az

igaz egyház?" vagy hogy a kérdést még más oldalról is feltüntessük: „Az egyháznak formája vagy lényege-e állandó? Valamely egyesület bizonyos keresztény czélokra, isteni tiszteletre és munkásságra egyház-e, vagy szükség, hogy az bizonyos szerves formában jelentkezzék?" Erre a kérdésre a római és magas egyházi püspökség így felel: „Szükség“. A protestantismus pedig ezt mondja: „Nem szükség“. A római egyház azt mondja, hogy Jézus a maga egyháza részére egy lényeges formát alapított szintugy mint a hogy annak lényegét meghatározta. Az igaz egyház egy minden tekintetben oly határozottan körülirt szervezet, mint bármely más világi czélokra alapított testület. Ez bir a lelkek idvezítésének kiváltságával, ennek van egyedüli joga a szellemi élet közvetítésére s e munkájában semmi más testület által törvényesen meg nem akadályoztathatik. Ez a jog eredetileg szt. Péternek adatott s általa követőire, a római püspökökre ruháztatott. Ezt bizonyítja amaz eredeti adományozási tény: „Te vagy Péter“ s. t. b. és a következő püspökök szabályszerű sorrendje.

„A katolikus dogma szerint“ — ugy mond Guericke ¹⁾ — „az egyház egy külső társulat, mely által Krisztussal minden érintkezés feltételeztetik és közvetítettik. Ez a külső társulat a valódi egyház, az egység, egyetemesség, apostoliasság és szentség jegyeivel, és a mint egyfelől egyedül csálhat'an, ugy másfelől egyedül idvezitheti a lelket“. Ez az egyház Bellarmin szerint egy egészen látható és külső társulat, mint a francia királyság vagy a velencei köztársaság ²⁾. Moehler szerint ³⁾ az egyház „a hívők látható egyesülete, alapítva Krisztus által, a melyben a folytonos apostolság eszközei által s. t. b. ugyanazon munkásság, melyet ő tanusított földi élete alatt, a világ végeig folytattatik“. A róm. kath. felfogás szerint az egyház csak látható s nem látható és láthatatlan is egyszersmind, a mint ezt a protestansok tanítják. Szerintök az egyház a jók és rosak egyesülete, mig a protestans tan szerint az igaz egyház csak az újjászülettekből áll ⁴⁾.

¹⁾ Guericke, Christ. Symbolik §. 70.

²⁾ *Ecclesia enim est coetus hominum ita visibilis et palpabilis ut est coetus populi Romani, vel Regnum Galliae, aut respublica Venetorum*“. Bellarmin Eccles. Milit. c. 2.

³⁾ Moehler Symbolism. §. 36.

⁴⁾ *Bonos et malos ad ecclesiam pertinere catholica fides vere et constanter affirmat. Cat. Rom.*

A római egyház ezen igénytartásának megczáfolására semmi sem alkalmasabb, mint feltevéseinek nagy száma, melyekre azt alapítja. Egyedül magát tartván igaz és a Krisztus által alapított egyháznak, ezen állításnak igazolására teljes és határozott bizonyítványokat kívánunk. Be kell bizonyítania 1-ör hogy Jézus egy ilyen nemü külső egyházat alapított; 2-or hogy ő Pétert annak fejéül tette; 3-or hogy Péternek hatalmat adott az ő tekintélyét következőire ruházni; 4-er hogy a római püspökök a Péter utódai; 5-ör hogy ez a következőesi rend tökéletes és megszakadás nélkül volt; 6-or hogy a róm. kath. egyház csalatkozhatlan és soha semmiben nem tévedett; 7 er hogy az katolikus és minden igaz keresztényt magában foglal; 8-or hogy az maga magával egy és soha sem volt benne szakadás; 9-er hogy egyedül ő a szent egyház, a keresztény jellem gyümölcseit oly minőségben és oly mennyiségben teremvén, hogy vele e tekintetben egy egyház se versenyezhet. Ha ezen kilencz feltétel közül csak egy is elesik, Rómának összes igénytartása halomra dől. De azok mind elesnek, egyik sem levén bebizonyítható. Nem lehet kimutatni sem azt, hogy Jézus egy oly egyházat csak akart is volna alapítani, a mely az idvesség kiváltságát bírja; sem azt, hogy Péter valaha annak fejéül tétetett volna legfőbb tekintélylyel ¹⁾, sem azt, hogy ha ő evvel a tekintélylyel birt, csakugyan Rómában püspök volt valaha; sem azt, hogy ha mégis volt, ezt a tekintélyt utódaira ruházta legyen; sem azt, hogy ha ezt tette, a római püspökök az ő utódi; sem azt, hogy ha ezek az ő utódi, ez a következőesi rend megszakadás nélküli volt; sem azt, hogy az egyház tényleg csalhatatlan volt; sem azt, hogy minden igaz keresztényt magában foglal; sem azt, hogy szakadások benne nem voltak; sem azt, hogy a római katholicismus mindig oly tiszta és szent volt, miszerint abból annak kiválóan keresztényi volta a protestantismussal szemben kitünjék. A bizonyságok láncza ennélfogva, — a mely egy szem benne hiányozván, összetört láncz, — minden szemében össze van törve s egy elfogulatlan lélekre sem bírhat meggyőző erővel.

Egy kis műben, melyet közelebbről adott ki Franciaország-

¹⁾ A mint tudva van, ennek igazolására főhelyül szolgál Máté 16: 18 és 19. „Te vagy Péter“ s t. b. De már Augustinus, a latin egyház nagy férfja azt mondja, hogy nem Péter, hanem Krisztus volt a kőszikla. (Neander vol. II. p. 168). Ugyanez a hatalom adatott a többi apostoloknak is. Máté 18: 18. Ján. 20: 23. Jel. 21: 14.

ban a protestáns Bost ¹⁾ lelkész, a szerző indokolni akarván azt, hogy ő miért nem katolikus, azt mondja, azért, mert az egyház a maga tekintélyének alávetni kíván minket, a nélkül, hogy meg tudná mondani, hol van ez a tekintély. ²⁾ Az ultramontánok ezt a pápa személyére helyezik, de a gallican egyház ezt az eszmét soha se fogadta el és a legfőbb tekintélyt az egyetemes concilium-ra ruházta.

Aztán minő fajtája a csalhatatlanságnak az, a mely az inquisitiót megszenvedte, a Bertalan-éji mézszárlást megtapsolta, kereszt-háborút prédikált a francziaországi eretnekek ellen, a protestansokat Hollandban legyilkolta, Spanyolhonban tizezeret égetett meg a máglyán? Ha azt mondják, hogy a protestansok is üldöztek másokat, erre mi azt feleljük, hogy ők ezt saját elveik ellenére tették, de a katolikusok az üldözést hitelveikkel öszhangzásban cselekedték; és az egyháznak, a mely kizárólagos csalhatatlanságra és szentségre tart igényt, nincs joga magát avál mentegetni, hogy ő nem cselekedett rosszabbat, mint azok, a kiket ő tévedéssel és bűnnel vádol.

3. §. A protestans orthodox eszme az egyházzól.

A protestantismus a maga egyháza részére nem igényel kizárólagos szentséget és csalhatatlanságot. A protestansok szerint az egyház: „a hivek gyülekezete, a melyben az Isten tiszta igéje hirdettetik és a szentségek helyesen kiszolgáltatóknak” ³⁾. Honnan van mégis a romanismus felé hajló mozgalom? Részint onnan, mert az emberben van bizonyos szenvedőleges tulajdonság — szereti magát kormányoztatni, nem örömet gondolkozik függetlenül, a mint Wordsworth is mondja:

„Ez a határtalan szabadság fáraszt“.

Ez van kifejezve a „Van Artevelde“-ben is: „A világot bebarangoló elme kifárad s utjában mindenütt kíséri az otthon nyugalmára vágyó képzelet“. Részint pedig onnan, mert a protestans egyházak gyakran kevésbé tevékenyek és kitartók a kereszténység gyakorlati munkáiban, mint a róm. katolikus egyház. Munkás pro-

¹⁾ Le Protestantisme liberal par le Pasteur Bost. Paris Baillère. 1865.

²⁾ „Il est de fait que le Catholicisme, qui est essentiellement un principe d'authorité, ne sait pas dire où reside cette authorité“.

³⁾ A 39. Articulusból XIX-ik. Hasonlóan Conf Aug. Art. 7: „Cogregatio sanctorum, in qua evangelium recte docetur et recte administrantur sacramenta“. Azonban itt kérdésbe lehet tenni, hogy ki határoz a „recte“ felett.

testantismus helyett elsatnyult catholicismussal találkozunk. Különös súlyt fektetnek egy hitvallásra, a melyet sem a régiség, sem a tekintély nem támogatnak; a szentségekre, melyek nem valódi szentségek, hanem csak jelképek és a szertartásokra, a melyek a róm. katolikus egyház isteni tiszteletének sem szépségével, sem változatosságával nem bírnak.

Mi célt tűz a protestans egyház maga elébe? Hogy a concret kegyesség helyett abstract kegyességet teremtsen — kegyességet, mely nem az életben és magaviseletben öszpontosul, hanem csak formája lesz egy benső ösztönnek. Ha az egyházak arra fordítják gondjukat, hogy az éhezőknek enni adjanak, a meztelent felruházzák, az emberek hibáit és bűneit megszüntessék, az elesetteket segéljék és a foglyokat meglátogassák: ezen munkás szeretetből jóval elevenebb kegyesség fejlődne. Imaházai sokkal életteljesebbek lennének, ha azért imádkoznának bennök, hogy munkálkodjanak, mintha csak azért imádkoznának, hogy imádkozzanak. Az embereket nem azért kellene felvenni az egyházba, mivel kegyesek, hanem hogy a keresztény jótettek gyakorlása által kegyesekké legyenek. Gyakorlatilag szeretve felebarátaikat, a kiket látnak, szeretni tanulnak Istent, a kit nem látnak.

Továbbá a protestans egyház utánozni akarja a római egyház aristokrátiáját. Hogy a romanismust legyőzzük tovább kell mennünk s ennek aristokratikus hajlamát magunk után hagyva, keresnünk kell egy jobb s találnunk egy biztosabb utat. A romanismus bűne az ő aristokrátiája; a protestantismusnak ennél fogva a keresztény democratiát kell a maga egyházában kifejteni. De a papi és világi elem közötti veszélyes megkülönböztetést ez is fenntartja, a papságból egy külön osztályt csinálván, s ez által igazolván a Milton vádját, hogy: „a presbyter csak a régi pap kiterjedve“. Különbséget tesz férfi és nő között az egyházban s az utóbbit nem bátorítja fel arra, hogy szóljon és szavazzon. Különbséget tesz gazdag és szegény között, azoknak adván el a templomi székeket, a kik azokat megvásárolhatják és a kiknek erre nincs módjuk, a szentélyen kívül hagyja. Különbséget tesz az orthodoxok és eretnekek között, kizárván az utolsókat, a helyett hogy behívja őket oda, a hol hibáikat levetkőzhetik. S végre keresztényietlen különbséget tesz a jók és rosszak között; mert a mig Jézus, az ők meseterők a publikanusokkal és bűnösökkel barátságosan társalgott, az egyház igen gyakran megvetve hátat fordít ezeknek s elhagyja

őket, hogy a törvény s ne az evangelium gyógyítsa ki őket bűneikből.

Dr. Newman egy pusztai szentről, Abbot Agathoról, mint tanúságos és bölcs dolgot, egy mondat jegyzett fel, a mely ugy tetszik nekünk teljes naivitással megvilágosítja mind a katolikus, mind a protestans orthodoxyát, mely szerint a jó vélemény felette áll a jó magaviseletnek. A monda így szól:

„Hallván némelyek, hogy Abbot Agatho a türelem különös tehetségével bir, hogy az ő természetét próbára tegyék, így szó-lottak hozzája: „Mi azt hallottuk, hogy ön érzékies és kevély“. „Igaz“, felelé a szent. Azok ismét mondák: „Nem ön-e az a mocskos nyelvű Agatho?“ „Én vagyok“ felelé ismét. Ekkor kérdék: „Nem ön-e Agatho, az eretnek?“ „Nem“ felelé. A midőn aztán ezek után azt kérdezték volna tőle, hogy ha már annyi vádat eltűrt tőlök, miért nem szenvedte el az utolsót is, így felelt: „az előbbi feleletek által csak magamra vallottam gonoszt, de az utóbbi helybenhagyása által Istentől szakítanám el magamat“.

Agatho és Dr. Newman szerint tehát a nyelv, „mely a pokol tüzére van téve“ nem szakít el Istentől, de egy téves nézet elszakít. A kevélység, „mely az esést megelőzi“ és az érzékiség, mely az emberből állatot csinál, nem emel Isten és lelkünk közé oly válaszfalat, mint egy ártatlan véleménybeli hiba.

Hogy a protestans egyház nem győzi le a katolikus egyházat, egyetlen ok, mert nagyon is hasonló ahoz. Protestans eszmékkel fél-katolikus egyházaink vannak. Alapelvül fogadjuk el az egyéni vizsgálódás jogát, aztán lekiabáljuk és kizárjuk azokat, a kik tőlünk különböznek. Azt mondjuk, hogy az idvességet nem a remetei élet, a világtól való félrevonulás által lehet megnyerni s mégis nem prédikáljuk s nem vonjuk egyházi működésünk keretébe a testnek szintugy mint a léleknek megtartására irányuló törekvést. Ha a protestans egyház a protestans eszmékkel összhangzóbban működne, kevesebben hajlanának a romanismus felé.

4. §. Krisztus eszméje az egyházzól vagy az Isten országa.

A róm. katolikusok a látható egyházat vagy a külsőleges keresztény közösséget tevén a keresztény vallás központjává s ezt a papság egy zártkörű testületévé változtatván, talán természetes is volt, hogy a protestansok az ellenkező irányban oly messze

menjenek. Ehez képest a protestantizmus központi eszméje nem az egyház, hanem a lélek idvessége, nem társaságos, hanem személyi vallás, nem keresztény közösség, hanem személyi fejlődés, nem az Isten országa itt, hanem a menny a jövő életben. Amde való igaz és újabban ¹⁾ kitünő erővel lön kimutatva, hogy Jézus egyenes és közvetlen célja a volt, hogy a hívőknek egy egyesületét alapítsa meg. Magában foglalta ez eszmét az, hogy ő a Krisztus — mert a Krisztusnak, az Isten országa fejének kellett lenni — és az Isten országában egy földi és emberi intézmény volt létesítendő. Jézus az Isten országának eszméjét a prófétáktól vette; de azt megtisztította, kifejtette és annak mélyebb és nagyobb jelentőséget adott az Isten országáról tett különböző leírásaiban. Jézus szájában ez a kifejezés „Isten országa“ egyjelentőségű volt avval, a mit mi „az egyház“ alatt értünk.

Ez világosabb lesz előttünk, ha az Isten országára vonatkozó néhány főbb vonást az új testamentumból felsorolunk.

1.) Közel van. Márk. 1: 15. „Elközelített az Isten országa“. Luk. 9: 15. és Márk. 9: 1. Vannak az itt állók közül némelyek, kik a halált meg nem kóstolják, mignem meglátandják az Isten országát“.

2.) Eljött. Luk. 17: 20 és 21. „Mikor pedig megkérdezett volna a Farizeusoktól, mikor jőne el az Istennek országa? felele nekik és monda: Nem jó el úgy az Istennek országa, hogy ember eszébe vehetné, és nem mondják azt: Ime itt vagy ime amott vagyon; mert az Istennek országa tibennetek vagyon“.

3.) Nem e világból való volt. Ján. 18: 36. „Felele Jézus: az én országom nem e világból való“.

4.) De ezen a világon kellett érvényesülnie. Mát. 6: 10. „Jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod mint a mennyben, úgy itt e földön is“.

5.) Bizonyos tekintetben külső, látható országnak vagy egy külső intézménynek kellett lennie. A mustármagról való hasonlat. Máté 13: 31 és 32.

6.) Jókat és gonoszokat magában foglal. A gyalomról való hasonlat. Máté 13: 47.

7.) A Krisztusé lesz. Kol. 1: 13. „Ki megszabadított minket a sötétségnek hatalmasságától és az ő szerelmes fiának or-

¹⁾ Az „Ecce Homo“ című kitünő műben.

szágába általvitt“. Luk. 22: 30. „Hogy egyetek és igyatok az én országomban“. Máté 16: 28. „Meglátandják az embernek fiát menni az ő országába“.

8.) Végezetre az Istennek adataik. 1. Kor. 15: 24. „Azután vég lesz, mikor kezéhez adja Krisztus az országot az Istennek, az Atyának“ s. t. b.

9.) Szellemi ország. Rom. 14: 17. „Mert az Isten országa nem ételben, nem italban áll, hanem igazságban, békeségben és a Szent Lélek által való örömben“.

10.) A hus és vér nem bírhatja azt. 1. Kor. 15: 50. „A test és vér nem veheti az Isten országának örökségét, sem a rothadandóság a rothadatlan természetnek örökségét nem veszi“.

11.) A felvétel feltételei szellemiek. Ján. 3: 3. „Ha valaki újonnan nem születendik, nem láthatja az Istennek országát“. Máté 5: 3. „Boldogok a lelki szegények“ 1. Kor. 6: 9. „Avagy nem tudjátok-e, hogy a hamisak nem bírják az Isten országának örökségét“. Lásd. Gal. 5: 21. Efez. 5: 5.

12.) Az Isten országa az embernek fia által volt megalapítandó az ő eljövelekor. Máté 24: 30; 25: 1. „Meglátják az embernek fiát eljöni az égnek felhőiben“. „Akkor hasonló lesz a mennyeknek országa“¹.

¹) Tholuck a hegyi beszédről való gyönyörű művében (Bergpredigt Christ. von A. Tholuck) így ír: „Két főhibát követnek el ezen tan rendes tárgyalásánál: Először az Isten országára vonatkozó különböző kifejezéseket némelyek merőben különböző érteményűeknek tekintik s egymás mellé sorozzák, a nélkül, hogy megkísérlenék azokat egyesíteni valamely alapeszmébe. Vagy másodsor, a mi még rosszabb, egyetlen kifejezéshez ragaszkodnak s a többit egészen figyelmen kívül hagyják. Az első hibára példákat lehet találni Zwinglinél az ő jegyzeteiben Jan. 3: 3-ra. (Itt az Istennek országa mint isteni tan s az evangelium prédikálása tekintetik, mint Luk. 18-ban; máskor az örök élet helyett vétetik Máté 25, Luk. 14. máskor ismét az egyház s a hívők egyesülete helyett, mint Máté 13: 24-ben). A későbbi szótárírók, mint Schleusner és Bretschneider nem kerülték ki ezeket a tévedéseket. Thral helyesebben jár el, midőn a szónak mindezen jelentéseit felsorolja így: „Jelen és jövő boldogság Krisztus által“. De ezen meghatározásban „az ország“ kifejezés el van hagyva. Az ellenkező hibát: a szónak csupán egy jelentésére szorítkozni s a többieket mellőzni, például Koppe és Keil követték el, a kik szerint ez a kifejezés csupán a Messiás jövő országására szorítkozik, mely általa egykor megalapítandó.

„A mi értelmezésünk az „Isten országa“ kifejezésre van alapítva, a mely a többit is mint mennyeknek országa“ és „a Krisztus országa“ megma-

A Krisztusnak tehát, mint az ő eljövételének egyenes célja, az a gondolat élt lelkében, hogy az Isten országának eljövételét munkálja s az ő akarata a földön úgy mint a mennyben meglegyen. Ő nem tűzte maga elébe úgy szólva, feladatul, hogy az igazságot elvont formákban tanítsa mint a bölcészek, hogy halálával az emberiség bűneért elégtételt szerezzen; hogy a szent életre példát adjon, hogy Istent és a halhatatlanságot kijelentse s a világba új életet öntsön. S ámbár mindezeket megtette, de azok csak az Isten országához tartoztak. Ezen nagy eszmébe voltak belefoglalva. Az ő országa az igazság országa volt, a melyben a birói szerepet az ő igéje lesz hívátva viselni. Kibékítendő volt a világot Istennel halála által. Megmutatandó volt, hogy mire van az ember teremtvé és mivé lehet. Kijelentendő volt Istent mint atyát az ő földi gyermekeinek. Hullámzásba volt hozandó egy új szellemi életet; de a mód, mely által mindezeket munkálándó volt, a tanítványokkal és testvérekkel való érintkezés módja volt, a kiknek az ő apostolaivá és küldötteivé kellett válniok. Ezek egy külső, látható társulatot voltak hivatva megalapítani a keresztség és úri vacsora symbolumaival. Egyszersmind hivatva voltak arra is, hogy a világban a vallásos élet egy folyamát indítsák meg. S az eredmény ezt igazolja. A tanítványok egy látható egyesületet formálnak, a mely az egész római birodalomra kiterjed, s a melynek rövid időn tanítói, tisztviselői, gyűlései, isteni tisztelete, szent könyvei és ünnepnapjai vannak. De egyszersmind a láthatatlan egyházat alkotó nagyobb és mélyebb életfolyamot is hullámozni látjuk századokon át. Ebből a folyamból táplálkoznak a keresztény lelkek mindenfelé, hol

gyarazza. Mi úgy hisszük, hogy az alapeszmét senki sem fogta fel helyesebben, mint Origenes a régieknél és Kalvin a reformatorok közül. Az eszme átalakulását az egyházi atyáknál látni lehet főként az uri ima harmadik kérését illető magyarázatnál, a melyet különösen Augustinus mélyen fejteget. Legtöbben a dicsőség országát, a Krisztus jövő kijelentését értik alatta. Egyedül Origenes fogja fel helyesebben a tárgyat az imáról irt művében. Hasonlóan Kalvin az öszhangzásról szóló magyarázatában és Luther az Isten országáról szóló szép beszédében. Mi így fejezzük ki saját alapnézetünket: „Egy társulat, a melyben Isten uralkodik, nem erőhatalommal, hanem a neki engedelmeskedni kész szeretet által, és a mely ennél fogva szükségkép egy magában azon szeretetnél fogva. Az idévezítő azért jött a földre, hogy egy ily társulatot alapítson és mivel ez teljesen csak azután lesz megalapítható, ha ő ellenségeit legyőzte, következik, hogy a Krisztus országa a maga tökéletes kifejlődésében a jövőre tartozik.

keresztény országok vannak s az összes kereszténység eszméje Istenről, emberről, kötelességről és halhatatlanságról ebben gyökerezik. Mi a bibliát azon meggyőződés világánál olvassuk, a melyet gyermekségünkben az édes anyai ölben szivtunk be. A templomban a szent hagyományok erejének befolyása alatt állunk, a melyek már természetünké váltak. Van egy bizonyos keresztény öntudat, a mely minden gyermekben, ki a keresztény vallásban született, fejlődik s természetének jobb részét alkotja. Ez őt a láthatatlan egyház tagjává teszi mielőtt külsőleg a látható keresztény gyülekezet tagjává lenne.

5. §. A kovász egyháza vagy a láthatatlan egyház

Jézus példabeszédei között van kettő, a melyek a látható és láthatatlan egyházat példázolják. A látható egyház a mustármag egyháza, a láthatatlan egyház a kovász egyháza. Az előbbi egy szervezet, az utóbbi befolyás; egyik a test, másik a lélek. A látható egyház bizonyos határok közé van szorítva; meg vannak állapítva isteni tisztelete, hitelvei, hivatalnokai, gyűlései, formái. Vannak szent napjai, szent helyei, szent emberei és szent könyvei. De a láthatatlan egyház nem ismer ily korlátokat; a hol a jóság van, mindenütt létezik. A kovász egyháza feltalálható az orthodoxok között szintugy mint a liberalisok között; a hivatalos kereszténység körében szintugy mint azon kívül; a zsidók, mohamedánok és pogányok között, a deisták s a hitetlenek minden fajtája között, a kik jobbak lehetnek, mint gondolják. Mert Jézus azt mondja: „A szél a hova akar fúni, fú és zúgását hallod Igy vagyon minden, a ki szent Lélektől születettik“. A gőzmozdony kénytelen a vágányokon, a kocsi az úton haladni. De az ég boltozatján nincs vágány lerakva a déli szél számára; ott nincs üténytábla, mely a távoli részéről ezer virág édes illatárjával megrakott enyhe légfivalom indulását és megérkezését meghatározza.

„Igy vagyon minden ember, a ki szent Lélektől születettik“. Vedd elé kátédát, orthodox barátom; állapítsd meg, kedves methodista testvérem, a módot, mely által meghatározhatod, hogy valamely felebarátod megtért-e vagy nem; tüzd ki magad számára, derék formalista barátom, az igaz egyház ismertető jegyeit, melyen kívül nincs idvesség, és a midőn kerítéseitekkel teljesen készen vagytok, midőn azokon az ajtókat is tetszéstek szerint már felraktátok, kénytelenek lesztek saját kezeitekkel ismét szétszedni, hogy a ko-

vász egyházának utat adjatok. „Senki sem idvezülhet, a ki nem hisz a szent háromságban és az elégtételben“ — így szól a dogmatikus keresztény. „Senki sem idvezülhet, a kinek szive öptudatos átváltozást nem szenvedett“ — mondja a sentimentalis keresztény. „Senki sem idvezülhet, a ki az igaz egyházon kívül van s annak szentségeivel nem él“ — mondja a formálításokat valló keresztény. Ez a mustármag egyházának három korlátja. De ime! itt jön egy megszámlálhatatlan sokaságu kicsiny gyermekesereg, a kik sem a háromságban, sem az elégtételben nem hisznek, nincsenek megkeresztelve és megtérítve. S mégis sem a dogmatikus, sem a sentimentalis, sem a külső formaságoknak hódoló keresztény nem merészli őket kizárni a mennyeknek országából. A logika csütörtököt mond, a nemes érzés felnyitja a három kaput és az ártatlan kicsinyek zavartalanul sétálnak a jó pásztorhoz, ki így szól: „Engedjétek hozzám jöni és ne tiltsátok el tőlem a kicsinyeket“ s aztán a báránykákat karjaiba veszi, kebléhez szoritja s nyájasan elvezeti őket ama csendes vizek melletti kies legelőre.

A kicsiny gyermekeket át kell hát engedni a mennyek kapuján, ha szinte a dogmatikai következetesség azt kívánja is, hogy elkarhoztassanak. Azután kik következnek? Itt jönnek mind azok a pogányok, a kik soha semmit se hallottak a Krisztusról. Elkell-e azoknak kárhozniok? A hitcikkiek szerint el, de az újabb orthodoxiának ez iránt kételyei vannak, az ő szive is jobbá lett. Egy vagy más módon, úgy véljük, őket is átbocsáthatjuk. Aztán itt vannak mindazok, kiket mi ismertünk és szerettünk. Nem hittek, a mint hinniök kellett volna. A mennyire mi tudjuk, sem megtérítve nem voltak, sem valamely igaz vagy hamis egyháznak nem voltak tagjai. De szeretük őket. Nem lehet a három korlátot bár csak addig ismét félrelökni, a mig ezek a jó barátink bejutnak? Melyik gyöngéd szívű orthodox férfi avagy nő nem talált, ha szükség volt rá, valamely mentséget arra, hogy az ő eretnek barátai is bejussanak a mennyországba. Halála előtt lónyegesen megváltoztatta nézeteit. Bizonyosan tudom, hogy orthodox kifejezésekkel élt. Hallottam tőle mondani, hogy ő Krisztus érdemeiben bizik vagy legalább hiszen a Krisztusban. És így a jó és nemes halottaknak mindnyájan követniök kell a kicsiny gyermekeket s át kell jutniök a hármaskorlátton. Ezek nem tartoznak a mustármag egyházához, hanem a kovászéhoz. A korlátok hasonlóak a Tassóban levő lángoló falakhoz, áttörhetleneknek látszanak, de a mint az ember hozzájok közele-

dik, észreveszi, hogy azok semmik. Hála legyen Istennek, hogy a közérzet erősebb mint a logika, hogy az emberiség erősebb mint a formák és hogy a jó, becsületes keresztény szivek többet érnek, mint egy korlátozott elméjű keresztény fejét világító nyomorult mécs.

6. §. A mustármag egyháza.

Ez nem a lélek, hanem a test, nem az élet, hanem ezen élet szervezete. Tagadhatlan, hogy a látható egyház épp úgy szükséges mint a láthatatlan; a testre szintugy szükségünk van mint a lélekre s nagyon fontos kérdés, hogy minő testünk legyen. A lélek, kétségen kívül, határtalanul fontosabb mint a test, mindazáltal nem szeretnők, hogy nyomorékok, vakok vagy sánták legyünk. Mivel a lélek többet ér mint a test, nem kívánunk magunknak rheumát vagy idegbajt. A mi látható egyházunk, a Krisztus teste néha egy kicsinyt gyomorbetegségben szenved, nagyon szomoruan és nyomorultul néz ki, a mikor oly vidámnak kellene lennie, mint egy pacsirtának. Máskor ismét rheumaticusnak látszik, nem tud járni és dolga után látni. Gyakran olyan mint a lázas beteg: ma hévvel és buzgalommal tartja a gyűléseket, de holnap már a lelkesedés lelohadt, hideg és didergő lesz. Meg van mellbetegsége is: tüdői nem elég erősök szólani, a mikor kell, kiáltani az igazságot és jogot a megpróbáltatás napjaiban. És valamint a természeti életre nézve sokkal jobb az egészséget fentartani, mint a betegséget gyógyítani, szintugy talán jobb lenne nekünk is, ha az egyház betegségét megelőzni igyekeznénk bölcs intézkedések: a szabad levegő, szabad mozgás és egészséges életrendszer által, mint betegségében a megvetés, szemrehányás és ascetikus kínzások szokásos gyógyszereivel orvosolni.

A látható egyházat négy szempontból lehet vizsgálódásunk tárgyává tenni. Tekinthejtük:

- 1-ör Az ős egyházat. vagy a milyen az egyház volt.
- 2-or a jelen egyházat vagy a milyen az egyház.
- 3-or Az eszményi egyházat vagy a milyennek az egyháznak lennie kellene.
- 4-er A lehetséges egyházat vagy a milyen az egyház lehet.

7. §. Az apostoli ős egyház vagy az egyház, a milyen volt.

Ha az ős keresztény egyház természetét, szervezetét és jellemét tanulmányozzuk, a mint ezt a Cselekedetekről írott könyv-

ben és az apostolok leveleiben előadva látjuk, azonnal szemünkbe ötlük az a meleg, szeretettől áthatott élet, mely az egyház tavaszkorát jellemzi, midőn minden bimbó feslenni indul s minden virág nyilni készül. Távol volt attól, hogy tökéletes egyház legyen. Sok tévedés volt benne és sok bűnt foglalt magában. Többen nem hittek a halottak feltámadását (1. Kor. 15: 12.) A tanítványok közül némelyek nem hallottak semmit a szent Lélekről (Csel. 19: 2.) Mások meg éppen részegen jelentek meg az urvacsorájánál (1. Kor. 11: 21.). Voltak keresztények, a kiket inteni kellett, hogy ne lopjanak (Éfesz. 4: 28.), ne hazudjanak (Kol. 3: 9.) s ne kövessenek más erkölcstelenségeket. Pétert (az egyháznak állítólagos csalhatatlan fejét) Pál ámitással vádolta. Pál és Barnabás nem maradhattak együtt hosszasan, mert civődtek egymással és kénytelenek voltak elválni. Egy része az egyháznak zsidós volt s Pált mint hamis apostolt lekiabálta. Más része a pogányság felé hajolt és a Pál-féle szabadságot egész a szabadosságig engedte fajulni. És mégis, ámbár tökéletes keresztény jellem oly kevés volt az apostoli egyházban, nagy mérvű szellemi élet nyilatkozott abban. Az első keresztények szenteknek nevezetnek, pedig semmi sem érdemli kevésbé ezt az elnevezést, mint a dolgok állapotja kezdetben. De helyes irány felé néztek és helyes irányban haladtak. Tele voltak hittel, buzgósággal, lelkesültséggel és ihletettséggel s így ha a szentségnek valóságát nem is, de annak ígérését és reményét lelkökben hordozták.

A Krisztus mennybemenetele és a pünkösöd napjának csodás eseményei után a keresztény közönséget azonnal tevékeny munkálkodásban találjuk. Szervezete még nagyon határozatlan volt, de fejlődésének csiráit már magában hordozta.

Az ős egyháznak még nem voltak hitcikkelyei; egyetlen hitcikke a Jézusban mint Krisztusban, az Isten fiában való hit volt. Nem volt püspöke vagy bár minő egyedüli feje; mert úgy látszik, hogy Péter, Jakab és János egyenlő befolyást gyakoroltak az ős egyházra, és ez a befolyás az ő jellemök természetes következése volt. Pál a Galatákhöz írt levélben kifejezetten mondja, hogy a midőn ő megtérése után későre Jeruzsálembé ment, Péter, János és Jakab ott, mint oszlopok állottak. A Cselekedetről írott könyvben sehol nincs emlékezet egy olyan egyedüli püspökről, a ki a jeruzsálemi vagy bármely más egyházi gyülekezet felett állott volna. És a mi a római egyházközséget illeti, a mely azt igényli ma-

gának, hogy ő a legrégebb s minden más egyházközségnek az anyja, még teljességgel nem is létezett, midőn a jeruzsálemi már meg volt alapítva. A római egyházközség még oly régi sem volt, mint az antiochiai, a lystrai, az iconiumi s mások, mert Pál és Barnabás minden egyházba rendeltek öregebbeket, a mint ezt Csel. 14-ben olvassuk, s Csel. 15: 7-ben Pétert még mindig Jeruzsálemben találjuk. Ha Rómában ekkor egyházközség volt, Péter nem volt annak püspöke, tehát ott vagy püspök nélküli egyház volt, vagy Péter nem volt annak első püspöke.

A mint nem volt az apostoli egyháznak sem hitcikkelye, sem püspöke, éppen úgy nem voltak annak semminemű körülírt vagy meghatározott formáságai. Ezek természetesen s a szükséghez képest fejlődtek. Így Csel. 6: 1—5. olvassuk, hogy az apostolok ajánlják a tanítványoknak két férfiut választani magok közül, a kik a szegények körüli szolgálatot végezzék. „Támada panaszolkodás“, mivel a görög asszonyok elmellőztettek — elmellőztettek valószínűleg azért, mert nem voltak oly ismeretesek mint a többiek. Ez azt mutatja, hogy nem voltak meghatározott hivatalnokaik; a diakonusok rendje is alkalmasszerűleg alapított.

Hogy az apostoli egyházban az isteni tisztelet rendje, a lyurgia sem volt meghatározva, kitetszik 1. Kor. 14: 26—31. „Micsoda azért atyámfiai? Valamikor egybegyültek, némelynek közületek dicséretre való éneke, tudománya, nyelvekkel való szólásnak ajándéka, isteni jelentése, magyarázásra való ajándéka vagyon . . . Az írásmagyarázók közül is ketten vagy hárman szóljanak, a többiek megítélik. Hogyha az Istentől valami másnak jelentetik meg a mellette ülőnek, az első hallgasson. Mert egyenként mindnyájan magyarázhatjátok az írást, hogy mindenek tanuljanak és vigasztalást vegyenek“. Világos, hogy a midőn ilyen rendeletet vettek az egyházban, akkor ott még valamely szabályszerű isteni tiszteleti forma megállapítva nem lehetett.

De bár az apostoli egyházban nem volt sem püspök, sem hitforma, sem lyurgia, sem valamely hivatalos testület, volt mindezeknél valami jobb — volt Istenben való hit és kölcsönös szeretet. „Mindnyájan pedig, a kik hisznek vala, együtt valának és mindenök köz vala“. Nincs nyoma annak, hogy a javak ezen közössége valamely egyházi törvény által alapított volna meg, mint a szerzetrendekben, vagy a Pythagoras iskolájában és némely más újabbkori társulatban, mint a Sz. Simoné; mert Péter azt mondja Ana-

niásnak: „Nem a tiéd volt-e, a mi megmaradt? s minekutánna eladatott, nem volt-e az a te tulajdon hatalmadban?” Jóllehet azonban az ők vagyoniuk saját hatalmukban volt, még sem tartották azt annak, nem nevezték tulajdonuknak, hanem az Isten tulajdonának: ők csak sáfárai voltak annak s készek voltak mindenöket elhozni és oda ajándékozni az egyház céljaira.

Az apostoli egyház a béke és öröm hajléka volt. Bár minő zavarok és küzdelmek voltak is a világban, midőn öszszegyültek, Krisztussal találkoztak s eledelőket vidáman és szivörömmel költötték el. A szeretet és szabadság légkörében éltek. Nem hallunk szabályokról, törvényekről, megszorító rendeletekről beszélni; az Isten lelke vezeti mindnyájokat. Magában a köz-istenitiszteletben is, a mint láttuk, Pál nagyobb rendet kívánt behozni, de ez nem volt tekintélyre, hanem mindenik egyén tehetségének érzetére alapítva, mivel Isten nem az egyenetlenség, hanem a béke istene.

Ilyen volt az eredeti egyház a Cselekedetekről írott könyv és az apostoli levelek szerint. Előállott, mivel szükség volt rá, s Krisztus előre látta, hogy szükséges lesz. Nem önkényü parancsra, hanem az emberi természet szükségéire alapított. Az ember nem magános, hanem társas lény. Társaságra van szüksége munkájához és multságához, küzdelmeiben és nyugalmasában. Még életének legfőbb foglalkozásánál, az imádkozásnál, Istenével való társalgásnál, ezen foglalkozásnál, melyről egy régi Platonista azt mondotta, hogy ez „a léleknek magányos röpülése az egyetlen egyhez” — még itt sem lehet egyedül. Az embernek gondolata tisztább, akarata szilárdabb, érzése mélyebb és szeretete nagyobb lesz oly emberekkel való társaságban, a kikkel ő valamely természetes és benső viszonyban van. Minél nagyobb és bensőbb ezen egyesülés alapja, annál áldásteljesebb rá nézve s annál inkább elősegíti őt céljában. Ám de minő viszony lehet áldásteljesebb ránk nézve, mint ugyanazon Isten ismeretén és szeretetén alapuló testvériség szent érzése?

Az apostoli egyház egy családot képezett (Máté 12 : 49); iskolája volt a Krisztus tanítványinak s egy testvéri szövetkezet. A rend fentartására megvoltak a maga tisztviselői, de egyházi, papi rendet a mai értelemben nem ismert, mert mindnyájan szent papság voltak s az isteni szolgálatban részt vettek (1. Péter. 2 : 5; Rom. 1. 6; 1. Kor. 14. 26.) Egyetlen hitzikke Jézusban mint Krisztusban, az Isten fiában való hit volt. (Csel. 8 : 37; 16 : 31; 1. Ján. 4 : 15; 5 : 5, 10; Rom. 10 : 9.) Az egyház egysége nem a

vélemények egységén, nem is a szertartások egységén, hanem a lélek egységén alapult; (Efez. 4: 3) s nem a tanra, hanem a hitre vonathozott. (Efez. 4: 5.) A templomi isteni tisztelet czélja nem pusztán abban határozódott, hogy az urivacsorában együttesen részesüljenek, közösen imádkozzanak, egy bizonyos hitformát megvédjenek s azt terjeszszék, az embereket egy bizonyos külső testületté szervezzék, vagy végre a kegyes lelkeket összegyűjtsék s őket mint egy bárkában biztonságba helyezték, hanem hogy jót tegyenek és jót vegyenek — hogy minden dolgaikban növekedést vegyenek abban, a ki az ők fejük, Krisztusban. És a feltétel, mely szerint valaki az egyház tagja lehetett, abból állott, hogy a bűntől való megszabadulást ohajtsa, legyen hite Krisztusban, hogy ő a bűntől megszabadíthatja és az igazságot éhezze és szomjuhozza.

8. §. A jelen egyház vagy a milyen az egyház most.

Ha a mult egyházától a jelen egyházához, az apostolítól a miénkhez fordulunk, nagy különbséget látunk. Az ős egyház szabadsága és egysége helyett a róm. katolikus egyházban találunk egységet, de szabadságot nem; a protestans egyházban pedig találunk szabadságot, de egységet nem. Mindkettőben az egyház a papságra van építve, a helyett hogy a papság építné az egyházat; a papság minden, a nép semmi; meghatározott formák szabad mozgás helyett, halt hitcikkék élő hit helyett. A világiasság szelleme hatolt be az egyházba s ezek az Istent és a mammont is szeretnék szolgálni, az Istent vasárnapokon, és a mammont hétköznapokon. Az egyház tagjai áhitatosabbak és vallásosabbak, de nem erkölcsösebbek és humanusabbak mint sokan, a kik kívül vannak az egyházon. És mivel nem szeretik az embert, a kit láttak, nehéznek találják szeretni Istent, a kit nem láttak. Kegyességök megtörik a humanitas hiányán.

Sok jót tett az egyház jelen állapotában is, de ha elgondoljuk mennyit tehetett volna, az a mit tett, mint semmi enyészik el. De még sem semmi az. Hiszen ki tudná megmondani mennyi jót tett a toronyból vasárnaponként elhangzó harangszó, a különböző templomokba összegyűlt békés népség csendes áhitatoskodása? ki tudná megmérni a magábaszállásnak és tiszteletnek értékét, a mely ilyenkor a lelkeket megragadja, gondolkozásra indítván s gondtalanul élőt, megakadályozván a félig már kitervelt gonosz szándékot, tisztább és nemesebb érzületet keltvén fel a keblekben, felidézvén az

ártatlan gyermekkor kedves emlékeit az elfajulni indult szívben? ki tudná megmondani hány lélekben támadt fel ilyenkor egy nemesebb élet vágya, hány határozta el magát halhatatlanságra törekedni, hányat döbbsentett meg a jövő ítéletre való megemlékezés? ki láthatja azt, hány lélek tér meg vasárnaponként ezer meg ezer templomainkban a bűnből Istenhez, hány bánattelt szív nyert vigaszt az evangelium szelid biztatásaiból? ki láthatja ezeket közülünk úgy mint Isten és az ő angyalai láthatják — mi csak azt érezhetjük, hogy az egyházak gyarlóságaik mellett is kiszámíthatlan jónak eszközei. De a midőn azt, a mit az egyházak tettek, összehasonlítjuk a val, a mit tenniök kellene és tehetnének, az előbbiek az utóbbiakkal szemben elenyészni látszanak.

Egyike a legnehezebb kötelességeknek nem kicsinyelni valami jót, azért, mert az nem tökéletes és mégis elégedetlennek lenni vele.

Egyházaink egyik legfőbb hibája, hogy azok nem a nép, hanem a papság egyháza. A mi papságunk általában egyenes lelkű, jó szándéku, kevésbé önző és világias, mint a legtöbb ember, de állásuk követelményeinek még sem felelnek meg. Az ifju embert elküldjük a collegiumba, azután egy theologicum seminariumba, a hol igen hűségesen megtanulja a görög nyelvet s megtanul beszédek irni. Huszonkét éves korában mint kellemes szónok kikerül az iskolákból s azonnal alkalmazást nyer egy nagy és régi gyülekezetben. A mint a szószékre lép és a hallgatóságon körül tekint, az ember azt hinné, hogy kétségbe esik. Hiszen mit mondhat nekik? Az emberi természetet, annak küzdelmeit és vétkeit, a kísértéseket, melyekkel az ember utczán, műhelyben találkozik, még nem ismeri. Az emberek előtte nem átkozódnak, nem kísértik meg, hogy megcsalják, vagy hogy a törvényszékek, a tekeszobák és színházakba csalogassák. Nem beszélhet az embereknek vétkeikről, megkeményedett sziveikről, hitetlenségöktől, kirívó önzésükről, mivel azokat teljességgel nem ismeri. Kénytelen a bűnről elvontan beszélni, mert arról concrét alakban beszélni nem tud. Ha beszélne, mit mondana? Minő fegyverei vannak? Kezében a szellem fegyvere, de még nem próbálta, nincs bizalma benne. A biblia hatás teljes igazságait, melyek a leginkább megátalkodott bűnöst is a földre sujtják, felhasználhatná, ha merné, de nem tudja, hogyan. És mégis ezen őszhaju emberek tanítója s pedig egyetlen tanítója. Ha ő is, mint a hogy Jézus kiküldötte tanítványait, erszény, czípő s két felöltő nélkül indult volna ki a világba s aztán tíz évig

hirdette volna az evangéliumot az útszélien, kunyhókban, iskolákban, nélkülözve, a szárazföldön hálva, látva férfiakat és nőket rongyaikban s nem készülve előre a prédikációra, hanem az isteni ihletésre támaszkodva — úgy megtanulta volna, hogy mi módon mondjon valami fontosat még egy nagy gyülekezetnek is. Vagy ha ez a szegény ifju egy élő, tevékeny egyház közepette élne, a mely őt jó tanácsccsal segíti, elvezeti őt a bánat hajlékához, a bűn tanújához, letérdel vele a beteg nyoszolyájánál s a halottas ágynál s az ő csekély tapasztalatait a maga különféle dús tapasztalataival bővítné — akkor igazán az Isten embere lehetne, teljesen alkalmas minden munkára.

Mint az ős egyházban, úgy a mi mostani egyházunkban is még mindig feltalálható a judaismus és paganismus. A judaismus abban nyilatkozik, hogy az egyház a formát még mindig többre becsüli a lényegnél. Például, a róm. katolikus egyház azt tanítja, hogy ha egy gyermek fejére vizet öntünk s a keresztelési formulát elmondjuk, avval a szándékkal, hogy őt megkereszteljük, a gyermek azonnal ujjászületik. Ha egy percczel előbb meg talált volna halni, az örök kárhozat martalékaul esett volna, de ha a keresztelés után hal meg, már a menny örömei számára biztosítva vannak. Ha egy földi atya a maga gyermekének testét kámforral bekenné, s aztán a tűzre tenné, mivel nem keresztelték meg, azt mondanók, hogy az az atya nagyon kegyetlen szülő. S pedig éppen ezt a bánásmódot tulajdonítja a róm. kath. egyház a jó Istennek. Továbbá, midőn egy külső formáság ily lényeges dolognak tartatik, midőn attól az örök üdv vagy örök kárhozat függ, indíttatva érezzük magunkat megtudni, hogy mi az tulajdonképen. A keresztelésben három dolog van: a víz, a keresztelési formula és a keresztelő szándéka. A mi a vizet illeti, kérdjük: mennyi abból a lényeges? Arnyit kell-e ebből használni, hogy a gyermeket egészen bele lehessen meríteni? A katolikus egyház erre „nem“-mel felel. Elég-e erre a levegőben levő vizgöz? A kath. egyház erre is „nem“-mel felel. A kettő között tehát hol van az a bizonyos határvonal, a hol az: elég kezdődik, a keresztelés megtörténhetik s a gyermek megszüntik a kárhozat martaléka lenni s az örök üdvben részesül? A róm. kath. egyház kénytelen levén erre a kérdésre megfelelni, azt így oldotta meg: Csak az a keresztelés érvényes, melynél a vízcepp folyós állapotban öntetik a gyermekekre. A csepp, mely nincs folyó állapotban, nem keresztel meg, a csepp, mely folyó ál-

lapotban van, megkereszteli a gyermeket. Ezen két csepp közötti különbség határozza el tehát a gyermek örök üdvét vagy örök kárhozatát ¹⁾).

Vajjon hogy hangzik ez a Pál apostol eme nyilatkozata mellett: „Nem az a zsidó, a ki kívül annak mutatja magát, sem pedig nem az a körülmetéltetés, a mely kívül vagyon a testen, hanem a ki belől titkon való zsidó, az igaz zsidó és az ember szívének lélekben s nem betű szerént való körülmetéltetése az igaz körülmetéltetés“. Róm. 2: 28, 29. A judaismus külső intézmény volt, a keresztény vallás benső élet. S mégis mi alig merészkednénk a kereszténységről elmondani ma azt, a mit Pál apostol a judaismusról mondott. „Nem az a keresztény, a ki kívül annak mutatja magát s a kereszténység nem áll a külső hitvallásból, hanem igaz keresztény az, a ki bensőleg az“. „Oh nem“ — így szólunk — „különbséget kell tenni. Egy ember — például — a ki a csodákban nem hiszen, lehet jó ember, de kereszténynek nem nevezhetni“. Csak hogy mi avval tartunk, hogy a ki Krisztust követi, keresztény. És a ki a jóság, igazság, szeretet és tisztaság azon utján jár, a melyen Krisztus járt az emberek előtt, bár minő neven nevezze is magát, szerintünk a Krisztus követője.

Hát a szombatra nézve nem judaizál-e az egyház, azt állítván először, hogy a keresztény vallásban is van egy szombatnap s a kegyességnek egy neme a vasárnapot úgy tekinteni mint a zsidó szombatot, azt tanítván, hogy a szombatnap megülnését a munkától és mulatozástól való ezen önmegtartózkodást egy színvonalra kell helyezni az erkölcsi kötelességekkel? Midőn az emberek a tized után törekeshnek, könnyen megfelejtkeznek az igazságról és könnyűletről. Ha Jézus annyi század után visszatérne s ugyanazt

¹⁾ Egy kitünő és tanult férfitől hallottam a következő beszélgetést, a melyet ő egy római pappal tartott: „Midőn az urvacsorai bor megszenteltetik, nemde az a Krisztus valóságos vérévé válik“. Pap: „igen“. „Mit csinálnak önök a val, a mi az urvacSORA kiosztás után a pohárban marad?“ Pap: „Megiszszuk“. „Nem tapad abból semmi a pohárhoz?“ Pap: „Igen, de a poharat kimossuk“. „Mít csinálnak önök a vízzel?“ Pap: „megiszszuk“. „De hát a kendőn, a melylyel a poharat kitörlik, nem marad-e a Krisztus véréből éppen semmi, ha bár egy végtelen kis részecske is?“ Pap: „igen“. „Nem megtörténhetik-e tehát, hogy a midőn a kendőt kimossák, a Krisztus véréből ez a kicsiny részecske a mosó vízbe jut, kiöntetik s azt egy növény gyökere — teszem egy káposzta feliszszja. Vajjon már most az a növény is tartalmazni fogja a Krisztus vérével vagy nem?“

tenné és mondaná, a mit tett és mondott a szombatot illetőleg, sok kegyes protestans ember megbotránkoznék az ő vallásos elveiben. Mily rég óta van ő velünk s még sem tudtuk őt megismerni.

Egy amerikai protestans püspök egyszer eltiltott egy papot a szolgálattól, mivel ez a pap egy methodista papot kért meg, hogy neki az urvacsora kiosztásnál segédkezzék. Minő eltávozás ez annak álláspontjától, a ki így szólott: „a ki nincs ellenünk, velünk van“. S ismét: „a ki az Isten akaratját cselekszi, az az én anyám és testvérem“. Drága mester! oly tágas-e a te egyházad, hogy mindazokat magában foglalja, a kik az Isten akaratját cselekszik és a mi egyházaink oly szűkkeblűek-e, hogy csak azokat fogadják tagjaik közé, a kik velünk a mi czeremoniáinkban és formáságainkban a legkisebb részletig megegyeznek? Te oly rég óta vagy velünk s mi még se ismertünk meg téged?

A jelen egyház félénk egyház. Fél az igazságtól és fél a szeretettől. Hitcikkelyei telve mysteriumokkal, a melyek szentebbek, mint hogy azokat vizsgálat alá lehessen venni. A próféta lepecsételt könyve az, mely a tudós papságnak és a miveletlen népségnek van adva; s a miveletlen nép így szól: „Mi nem vagyunk tanultak“. A tudós papság pedig így szól: Be van pecsételve. Az titok. Nekünk még megkísérteni sem kell azt, hogy megértsük“. A jelen egyház nem barátja a szabad vizsgálódásnak, ellenkezőleg igyekszik azt elnyomni az ártatlan tévedés felett lebegő kárhozat iszonyu rémeivel.

A jelen egyház a betűkhez ragaszkodik. Mennyire bálványozza a bibliát! De a midőn megvizsgálod, úgy találod, hogy ez a bálványozás inkább a biblia betűire, mint annak férfias, nemes, emberies és szent szellemére tartozik. Annak szó szerinti és betű szerinti ihletéséről fecseg, a mi épp oly absurd kifejezés, mintha valaki ezt mondaná: „testi lélek“. Tedd kérdésbe a biblia betű szerinti ihletését és ezer hang fogja kiáltani: „Hitünk alapjától foszthatok meg. Hiszen ha nem hihetjük, hogy minden betű Istentől van, semmit sem tarthatunk meg abból“. De Pál apostol ettől egészen eltérőleg tanított, midőn azt mondotta: „Ki azt cselekedte, hogy alkalmas szolgálói lennénk az új testamentumnak, nem a betűnek, hanem a léleknek; mert a betű megöl, a lélek pedig megelevenít. 1. Kor. 3: 6.

Az amerikai biblia-társulat egy bizottságot nevezett ki tanult egyénekből, hogy a biblia jelen fordítását megvizsgálják — a vi-

lágért sem azért, hogy új fordítást eszközöljenek, hanem csupán hogy a nyomdai szarvas hibákat, a melyek a fejezetek élén találhatóak vagy a fordítások által egyetemlegesen elkövetettek, kijavítsák. A tudós férfiak a munkát végrehajtották. A biblia megvizsgáltatott, kinyomatott, már-már kibocsáttatott. S ekkor egy kiáltás hangzék, hogy a bibliatársulat a sajtó ezen hibáit elvévén, elvette az egész bibliát. A keresztény közönség a 19-ik század közepén csak annyi műveltséggel bírt, hogy a midőn egy néhány betűhibát külsőleg kijavítottak a bibliában, így kiált fel: „Elvették tőlem az én Istenemet, és nem tudom hova rejtették el előlem“.

A jelen egyház felekezeties. Mindenik egyház arra igyekszik, hogy számát szomszédai rovására nevelje. Mi nem hisszük, hogy az egyháznak egy egérfogó formájára kellene szervezve lennie, a melybe könnyű bemenni, de nehéz abból kiszabadulni. Mi nem tartjuk helyesnek ifju embereket az ők fellángoló kegyességök hevében valamelyik egyházba bevonni, a nélkül, hogy nekik, megmondanák azt is, hogy ha némely pontra nézve más véleményre jutnak, nem hagyhatják el azon egyházat nyilvános kizáratás nélkül. Uj-Angliában vannak egyházközségek, a melyekbe a bejuthatás igen könnyű és kellemes, de két dolog van, a mi igen nehéz és kellemetlen. Ha valaki ki akar lépni, elbocsáttatik egy levéllel, mely ugyanazon felekezet egy más gyülekezetéhez van intézve és kötelezettségei alól addig nem mentik fel, a míg nem csatlakozott valamely hasonló egyházhoz és erről bizonyítványt nem tud előmutatni. Az egyház e szerint hasonló egy hegyre épített városhoz, körülvéve sánczfalal, a melyen csak befelé van ut hagyva s kifelé csak két kijárás van — egyik egy gondosan őrzött kapu, a másik egy ötven láb magas meredek kőfal. Három dolog közt kell választanod: 1.) Maradj meg, a hol vagy. 2.) Menj a kapun keresztül egy más kerített várba. 3.) Taszittasd le magadat az excommunicatio tarpei szikláján. ¹⁾

Ezekből láthatni, hogy a jelen egyház sokat különbözik s e különbség jobbára hátrányára van, az ős egyháztól. Az egyház most nem a testvérek hajléka, mert ennek tagjai nem is ismerik egymást. Nem a tanítványok iskolája, mert ebben a hitet készen kapod s egyszerűre kell elfogadnod, nem tanulás által rendről-rendre elsa-

¹⁾ Lásd a New-Yorki „Independent“ 1866 jun. 9-ki számában „a philadelphiai congregationalis gyülekezetekről“ szóló cikket, a melyben némely kitűnő pap ezt az elvet védi, mások kárhoztatják.

jáítanod. Az isteni tiszteletet gyakran csak a papság és énekkar hajtja végre, a nép maga pusztán szemlélő maradván. A Jézusban, mint Krisztusban való egyszerű eredeti hit helyett, a népnek terjedelmes és mesterkéltn hitczikkek taníttatnak. A meggyőződésben való egység helyett, mely ugyanazon dolgokat nézi, a kifejezésben való egységet keresik, mely ugyanazon dolgokat mondja. A helyett hogy a hitetleneket, bűnösöket és tévelygőket hívnák az idvességre, az egyházakat kizárólag magok a keresztények alkotják és foglalják el, mintha Krisztus csak az igazakat hívta volna megtérésre. Nagy városainkban minden kétezer lélekre jut egy templom, de a templomban minden ülőszék tekintélyes és vagyonos embereknek van eladva s azok által van elfoglalva. Az evangelium nem hirdetik többé a szegényeknek. Mind ebben van valami sajnálatra méltó rossz dolog.

9. §. Az egyház eszménye, vagy a milyennek az egyháznak lennie kellene.

Az eszményi egyház étel, szeretettel és szabadsággal teljes. Ez tanító egyház, a sötétségből világosságra híván az embereket s az emberi élet számos mysteriumait fényével árasztván el. Felveszi a kicsiny gyermekeket s azokkal megismerteti kötelességeiket és rendeltetésöket. Iskolákat alapít mindenfelé, hol keresztény népek laknak, hogy minden keresztény gyermek Isten ismeretére vezetessék s az ő lelki békéjük ez által nagy legyen. Rendszeresen és általánosán kiterjed oktatása a társadalom minden osztályára, hogy a legkisebbektől a legnagyobbig minden ember ismerje az Urat. A pogány tartományokban missiókat alapít s missiónariussai oly igazak, nemesek, jók s a Krisztus életét saját életökben annyira viszzatükrözik, hogy a pogányok mint a felhő és mint galamb-sereg sietnek a szent hajlék ablakaihoz. A buta és tétlen Hindostan-faj, valamint a szelíd és tanulékony khinai csoportosan özönlik Krisztushoz, mint midőn a vándor-madarak melegebb égtájra költöznek. Az eszményi egyházban szeretet uralkodik. A bűnös emberek iránt is szeretettel viseltetik. Felkeresi a szegényt és elhagyottakat, a megkeményedett szivüt és megátalkodottat s ki nem fáradó türelemmel alakítja át azoknak lelkét. Ha kapuin belépsz, a szeretet légkörében találod magadat. Az erős a gyengének erőtlenségét hordozza. Mindenki a legutolsó helyet keresi. A tanítványok lábait megmossák.

Az eszményi egyház tevékeny. Minden tagja közremunkál az egésznek épületére, némelyek egy, mások más módon. Ilyen formán az egész testület összeforrvá s egygyétömörítve az által, a ki minden szövetkezetet kiegészít, a szereteten épül fel. Ha valamely veszélyes bűn, aljas vétek és pusztító erkölcsi betegség mutatkozik az országban: az eszményi egyház felkeresi annak gyökereit s megtalálja gyógyszereit. A gonosz embert kézen fogja s nem bocsátja el magától, míg meg nem javítja. Behatol a bűn és vétek minden tanyájába s kiragadja abból a félig elveszett gyermeket, győzelmesen emeli ki a posványból az elesett nőt s őket új hajlékba helyezi el. Az eszményi egyház nem vitatkozik tantételek és dogmák felett. Mindenkihez így szól: „Kiki az ő Urának áll vagy esik, nem nekem.“

Eszerint az eszményi egyház egy földi mennyország. Ebben a lég mindig meleg, derült és napfényes, egét nem borítják fellegek; ez a szeretet társasága, az elmélyedés magányos helye, az ima hozzáférhetlen hegycsúcsa; egy kies fekvésű csendes völgy az, hol a szerencsétlen sohajai megszűnnek és a megterheltek nyugalmat találnak.

De hol található fel az eszményi egyház? A mint láttuk a múltban, a hol sokan keresik, nem található fel. Az egyház aranykora, a keresztény vallás paradicsomi állapota nincs hátunk megett. Avagy eszményi egyház volt-e az, a mely Pált üldözőbe vette azért, mert a judaizmussal szembe szállott? Melyik egyház volt az eszményi egyház azok közül, melyeket János a Jelenések könyvében leír? az efezusi, mely „elhagyta az ő első szeretetét“? a pergamosi, a melyben eretnek tanítók voltak? a thyatirai, mely Jezebellel és a sátán fajzatával szövetkezett? a sardisi, a mely élőnek mondatott, holott halott volt? vagy a laodiceai, a mely lágymeleg volt?

Eszményi egyház volt-e az, midőn Pál kénytelen volt azt irni Titusnak, hogy a püspöknek szükséges feddhetetlennek lenni, nem vakmerőnek és részegesnek, nem verekedőnek és nyereség undok kívánójának és Timotheust intette, hogy a hiában való és trágár beszédeket kerülje?

Az ős egyházban több élet volt, mint a mostaniban; azt nagy küzdelem jellemzi, de élet-ereje még kifejletlen levén, az egyház általa csak ide s tova hányatott, mint a hogy a föld alatti tüzzel — füst és láng egyszerre tör ki; az ős egyházban nagy életerő volt; de még kevés tan-fejlődés, kevés őszhang a munkálkodásban, kevés rend és szabályosság, a mint erről mi napjainkban gondol-

kozunk. Az ős egyház annak tavaszkorára volt és miként tavasszal a természetben az életerő hatalmasan nyilatkozik, leveleket, bimbókat hozván elő mindenfelé, de mindezek még csak fejlődő állapotban: ilyen volt az ős egyház is — kevés virág, gyümölcs még semmi. Nem az volt az eszményi egyház. Az eszményi egyház nem hátunk megett, hanem előttünk van, az még jövendő.

10. §. A lehetséges egyház, vagy a minő az egyház lehet.

Lehetséges-e valamely más egyház, mint a jelenlegi? Mi azt hisszük, hogy lehetséges. Mi azt hisszük, hogy az egyház jobb és tökélyesebb valami lehetne mint a jelenlegiek. A nélkül, hogy az eszményi egyházat megvalósítsuk, valamit még is tehetnénk ez irányban.

Mi lehetségesnek tartjuk az egyházra nézve, hogy az ne az elért eredmények, hanem inkább a vizsgálódás és munkálkodás alapján egyesüljön. A helyett, hogy az egyház mint most azokból álljon, a kiknek már kész hitnézeteik vannak: formálják azok, a kik ezeknek megszerzésében fáradoznak. A helyett, hogy a megtértekből s a magokat kegyeseknek hívókból álljon: hadd legyen az egyház azoknak egyesülete, a kik megtérésre és kegyes életre igyekeznek. A helyett, hogy abban csak a jók vehessenek részt, hívjuk oda a roszakat is, kik jókká akarnak lenni. Azért külditek-e gyermekeiteket az iskolába, mivel már tanultak, és nem azért, mivel tanulatlanok? Nem inkább lehetünk-e Krisztus tanítványai tudatlanságunk mint tudományunk miatt?

Mi lehetségesnek tartunk egy egyházat és pedig szervezett egyházat, mely nem egy bizonyos hitvallásra, hanem az együttmunkálás elvére van alapítva. Feltéve, hogy az egyházi tagság feltétele a jót tevés és a jóban való részesülés szándéka és vágya volt: nem azok az egyház tagjai, a kik az urvacsonya vételére, hanem azok, a kik az ur dolgainak munkálására egyesülnek. Az urvacsonya az ők felüdülésök a munka után. Összegyűlnek néha, hogy megemlékezzenek a Krisztus szeretetéről s ebből magoknak erőt merítsenek. Engedjétek őket így együttülni, vágyaikat kifejezni, tévedéseiket megvallani, elmondani egymásnak, hogy miben fáradoznak, mit hibáztak el, miben arattak sikert, s ez kölcsönösen fogja bátorítani az egyház tagjait teljes igyekezettel futni a cél felé.

Ugyanazért mi lehetségesnek tartjuk azt, hogy az egyház magára Krisztusra és nem valamely papra legyen alapítva. Az egyház még beszéd nélkül is fennállhat, tagjai együtt imádkoz-

hatnak és együtt énekelhetnek, midőn nincs papjok és egy igaz családot formálhatnak férfiak és nők, fi és nőtestvérek az Urban. A keresztény egyház meghatározásának legalsó foka az, mely szerint az egyház a templomi székek bérlőinek testülete; ennél nem sokkal különb az a meghatározás, mely szerint az egyház beszédeket hallgató gyülekezet s ismét, hogy az pusztán az imádkozók serege; ezeknél valamivel fennebb áll aztán az a meghatározás, mely szerint az egyház a kommunikálók testülete, melyet a Krisztus megismerésének vágya fűz össze; mindezeknél fennebb áll végre az a fogalom, mely az egyházat, mint Krisztus testét tekinti. Az ilyen egyház célja tanulni Krisztustól és az ő akaratját cselekedni; ez a Krisztus szemeivel néz minden dolgot, az ő kezeivel gyógyít be minden sebet, az ő lábaival jár szerteszét a világon, kifürkészni abban a bünt és gonoszságát, az ő szájával szólja az isteni segély és bátorítás szavát. „A Krisztus teste s mindnyájan egymásnak tagjai.“ A Krisztus teste, mely szüntelen tevékeny, szüntelen tökélyesbülő, szüntelen előtörő, célja levén, mind jobban-jobban megismerni az ő akaratját, mind inkább elsajátítani az ő szeretetét s mind szorosabban egyesülni vele az istenes életben; azon testület az, mely célszerűen van egyesítve és tömörítve azon erő által, a mely minden szövetkezetet támogat, növelvén a testületet a szeretet által való fejlődésben.

Lehetséges dolog egy oly egyházat alkotni, mely az evangéliumot ne csak egy néhány templomi szék bérlőnek, hanem az egész közönségnek hirdesse és tanítsa. Uj - Angliában született minden gyermeknek megtanítják a világi ismeretek elemeit díj nélkül. Hát a világi tudományok vize annyival lényegesebb-e az élet vizénél az állam biztonságára, hogy ennek veszélyeztetése nélkül egy gyermeket sem hagyhatunk el írástudatlanul nőni fel, ellenben az evangéliumban tudatlan maradhat? Nem lehetséges dolog-e az, hogy a mint szabad iskoláink vannak, legyenek szabad egyházaink is s így legyen közistentiszteletünk is. Most nem birunk ily közisteni-tisztelettel. A templomok nem közhelyek — ezek közül mindenik a templomi székek bérlőiből alakult valamely testület magán tulajdona levén.

Lehetséges, egy oly egyház, a mely kötelességének tartja engedelmeskedni mestere első parancsának: „hirdessétek az evangéliumot minden népek között.“ Ennek missiói az országutakon és a kerítések megett felkeresik és megmentik az elveszetteket. Az egész világot a maga mezejének és az összes emberiséget a maga

munkálkodási körének tekinti s kit-kit szükségéhez mérten oktat, segít, vigasztal és gyógyít az evangelium által.

Lehetséges, egy oly egyházat alkotni, a melynek egyesítő kapcsa nem a szertartások, nem is a hitvallás, de a szorgalom és munka, a szeretet és cselekedet. A csatlakozás feltétele az a szándék, hogy jóban részesüljön és ő maga is jót tegyen másokkal. A kik ezen iskolába belépnek, tanulni kívánnak s nem hiszik magokról, hogy ők már tudósok; azért lépnek be, hogy jókká legyenek, nem azért, mivel már jók.

Lehetséges egy oly egyházat alkotni, a mely feladatul azt tüzi maga eleibe, hogy az egész embert — szellemét, lelkét és testét mivelje, és nem csak lelkét, hogy az Istennek egész és tökéletes embert formáljon, a kiben semmi fogyatkozás nincs.

Lehetséges egy oly egyházat alkotni, a mely az egységet és a szabadságot egyesíti. A róm. katolikus egyház egységre igyekeztvén s a szabadságot elhanyagolván, egysége nem valódi egység; ez nem egyéb mint az egyformaságnak külső héja, a sziv és lélek benső egysége nélkül. A protestáns egyház a szabadságra törekedvén és az egységet elhanyagolván, szabadsága nem valódi szabadság, nem egyéb mint a különböző vélemények külső szabadsága, de a mely mégis a szabad gondolatot nem türi s a vélemények különbéleségeért nehezettel. Csak ezen ellentétes szükségeknek helyes összeegyeztetése által lehet kívánt célra jutni. Az egyesülés szabadság nélkül nem egyesülés, a szabadság egyesülés nélkül nem szabadság. Hasonló hangoknak egymás mellé tételéből nem lesz öszhang, erre különböző hangoknak egyesülése kívántatik. Különbéleség egyenetlenség nélkül, a lélek egysége a betűk különbélesége mellett, különbéleség a működésben, de ugyanazon ur, sok tag, de egy test — ez a kívánatos és lehetséges dolog.

Az idő közelg, midőn a mi dogmatikus egyházaink, formális egyházaink, érzelgősön kegyeskedő egyházaink és a hitvallásilag szabadelvű egyházak mindnyájan valamely jobb és nemesebb egyházban olvadnak fel. A mindenütt nyilvánuló elégedetlenség jelzi ezt. Ez a kovász hatása, mely a tömeget mozgatja. A protestáns országok Róma felé vonzódnak, de a róm. katolikus országok hasonlóképpen s tán még inkább vonzódnak a protestántismushoz. Az orthodoxia a szabad kereszténységre és a szabad kereszténység az orthodoxiára törekszik. Mindenik a maga ellentétét, kiegészítő részét keresi. Ez a mozgalom nagyobb szabadság és mélyebb élet felé irányul.

CARPENTER MÁRIA EMLÉKEZETE.

KOVÁCS JÁNOSTÓL.

A testvér angol unitárius egyház sok oly jeles nőt tud fölmutatni, a kik mint hirneves írónők, vagy mint az emberiség közérdekeinek lelkes előmozdítói a társadalmi életre nagy befolyást gyakoroltak s nemes tetteik és példaadásaik által maguknak halhatatlan érdemeket szereztek. Talán nem lesz érdektelen, ha a „Ker. Magvető“ olvasóival, habár vázlatilag is, megismertetjük életének főbb pontjait egy olyan művelt lelkű és bámulatos jellemű nőnek, a ki egész életét utolsó lehelletéig a szegények, az árvák és elhagyottak felsegítésére, a tudatlanok nevelésére, a vétkesek megjavítására, szóval: a humanismus terjesztésére szentelte.

Carpenter Mária született 1807-ben ápril 3-kán Exeterben. Hatodik s egyszersmind a legidősebb gyermeke volt Dr. Lant Carpenter unit. lelkésznek, a ki széles ismerete, alapos tudománya, kifogyhatatlan emberbaráti szeretete, mély vallásos érzelme s feddhetetlen jellemeért közbecsülésben és szeretetben részesült mind Exeterben, mind Bristolban, a hol később lelkészi hivatalát folytatta. Ez utóbbi város lett leányának élete végeig legkedveltebb helye s tevékeny munkásságának mezejője. Carpenter Máriában a szülők már zsenge korában felfedezték különös értelmi képességeit, a melyeket aztán igyekeztek is benne gondosan fejleszteni. Atyjától megtanulta a mennyiségtant, latin- és görög nyelvet, (később megtanult francziául, németül és olaszul is) s már fiatal korában azon vasárnapi iskolában, mely atyja vezetése alatt állott, jó eredménynyel tanított. A tudományok majdnem minden ága iránt nagy érdekeltséggel viseltetett s különösen a történelemben, irodalomban, bölcsészetben, természettanban, csillagászatban, fűvészetben, physiológiában szép ismeretekre tett szert. Minden alkalmat s körülményt felhasznált arra, hogy magát teljesen és rendesen kiművelje s alapos készülsége által a társadalomnak hasznos tagja legyen.

A vasárnapi iskoláiban tanítással nem elégedett meg, hanem az osztályában levő növendékeket otthon is meglátogatta s így a valódi szegények szükségleteiről s helyzetéről magának biztos tudomást szerzett. Ez ösztönözte aztán a későbbi években megkezdett

nagyobb vállalataira is. Hogy minő természetű s eredményű volt az ő munkássága, meglehet itélni atyjának azon leveléből, melyet a 21-ik éve betöltésekor hozzá intézett, s melyben a többek közt ezt írja: „Minthogy az Isten téged szerető szívvvel s gyöngéd érzelemmel áldott meg, folytasd tovább a jézusi szellemben megkezdett munkádat s teljesítsd híven és kitartóan az Úr akaratját“. Miután az apa az 1829-ik évben a saját iskolájától visszavonult, Carpenter Mária az atyja s nővérei segítségével egy leány-iskolát létesített, melyben a vezetői szerepet ő vitte. 1833-ban Tuckerman József *) hittudor, a nagy Channing benső barátja s a szegények közötti lelkipásztorság terjesztésének buzgó apostola több héti vendége volt a Carpenter családnak. Ez emberbarát, ki egész lelkesedéssel működött a humanismus terjesztésén az Egyesült Államokban, mély benyomást gyakorolt Carpenter Mária fogékony lelkére, a ki nem sokára egy „nőegyletet“ alapított abból a célból, hogy a szegények hajlékait látogassák s rajtok segítsenek. Ez egyletnek 30 évig volt titkára. Midőn látogatni kellett menni, a maga részére mindig a legrosszabb s elhanyagoltabb helyeket választotta ki, s szelid és megnyerő modorával, tettetés nélküli szeretetével a legelvetemedettebb s vétkesebb utca-gyermekeket is megtudta nyerni és helyes utra téríteni. Szintén az ő ösztönzése következtében létesült 1839. a szegényebb néposztályok számára felállított lelkipásztorság „Domestic Mission“ czim alatt, mely a Turckermané mintájára volt alapítva.

A szegények felemelésére tett fáradozásai közben arra a tapasztalatra jött, hogy még tovább kellene menni s az olyan gyermekeket kellene megmenteni, a kik a tudatlanság, a vétek és kegyetlenség légkörében nőnek fel. E probléma megoldására fordította 1845 óta minden törekvését. 1846-ban Londonban ugynevezett „Ragged School“-ok (iskolák kóborlók számára) alapítottak, melyeknek a mintájára ő is alapított ilyet Bristolban néhány barátja támogatásával. Ebbe az iskolába egy igen alkalmas tanítót kaptak, ki nagyon tapintatosan tudott bánni kóborló gyermekekkel. Ő maga is gyakran oktatta a szerencsétleneket, s egyszerű felolvasásai tanuskodnak, hogy mily jól értett a legtudatlanabb s ostobább gyermekek értelmi fejlesztéséhez; s mennyire letudta kötni a figyelmöket azon rakoncátlan gyermekeknek, kiket különböző helyekről összegyűjthetett.

*) Lásd e derék ember életrajzát Channing E. V. művei V. köt., ford. az unitár. tanárok 1874.

Az eddig szerzett tapasztalatok meggyőzték őt arról, hogy még a „Ragged Schol“-ban sincs érintve a néposztálynak legalsóbb rétege. Mert vannak olyan gyermekek, kik bűnben születtek, a kik a mellett, hogy minden nevelés nélkül nőnek fel, az erkölcstelenségnek s vétkeknek különféle példái által könnyen félre vezetettek s börtönbe jutnak. A társadalomnak az ilyen szánandó tagjai megmentésére is kiterjedett tehát figyelme. E végett érintkezésbe tette magát azon emberbarátokkal, a kik ezt az ügyet felkarolták s vele foglalkoztak. Lassanként előkészítette a javító intézetek felállításának eszméjét. Nézeteinek több pártolót szerzett. Már 1850-ben egy kis művet adott ki a következő czimmel: „A kóborlók iskoláiról, azok elvei és működése módozatairól“. Ezt követte 1851. „A vétkesek és elítéltek számára való javító intézetekről“ czimű műve, melyben elmondja ez irányban nyert eddigi tapasztalatait, bizonyítgatja azoknak hasznosságát; javaslatokat, módozatokat ajánl, melyek által a legmegromlottabb gyermekeket is hasznos tagjaivá lehet képezni a társadalomnak. Kiemeli, hogy azon egyéneknek, kik a javító iskoláknál működnek, mindenekfelett birniok kell a következő kellékekkel: erős hittel és meggyőződéssel a javítás lehetőségében; kellő ismerettel azoknak a vezetésére; szeretettel, mely lelkesítse és végre türellemmel az elkezdett munka befejezésére. Birminghamban, 1852-ben e tárgy megvitatására értekezlet is tartatott, melyben sok hírneves philanthroph vett részt. Ugyan ez évben az „alsó ház“ egy bizottmányt nevezett ki e tárgyról való véleményes javaslat tétel végett; ezen bizottmányba Carpenter Mária is meghivatott. Az eredmény a lett, hogy 1854-ben a parliamentben, javító intézetek alapítására vonatkozó bill (törvényjavaslat) keresztülment. De még mielőtt a parliament intézkedett volna, Carpenter Mária már megtette vala a kellő lépéseket tervének gyakorlati kivitelére. Segítve Mr. Scott Russel által, Kingswoodban, Bristolhoz közel, egy javító iskolát állított fel fiuk és leányok számára. De csakhamar oly nehézségek merültek fel, melyek a két nem kiválasztását szükségessé tették. Ugyanekkor alapította Byron Noel Lady támogatásával a „Red Lodge-i javító iskolát leányok számára“ Bristolban. Ezen iskola felügyeletét önkéntesen magára vállalta. Állandóan az intézet tőzsomszédságában lakván, saját házánál is 2--3 leányt nevelt a szükséges házi teendőkre. Itten fogadta ven-

dégszerető házában a világ különböző részéből az öt felkereső s vele egy célra működő nevezetes egyéneket.

Miután a javító iskolába csak olyan gyermekeket vettek fel, a kik már fogságban voltak, nem sokára kitünt, hogy az ily intézetek által nem lehet megakadályozni az olyan gyermekeket a bűnbe eséstől, a kik rossz befolyás alatt vannak. A kérdés a volt tehát, hogy nincs-e valami mentő eszköz a bűn elkövetése megakadályozására? E kérdés megoldása hozta létre a parlament elébe terjesztendő ama törvényjavaslatot, hogy a kóbor vagy bűnös szülők elhanyagolt gyermekei számára „ipariskolák“ állítandók. Azon vitában, mely e javaslatot diadalra juttatta, Carpenter Mária tevékeny részt vett, s ő volt az első, ki 1858-ban a fennebb említett javító iskolája közelében egy ipariskolát létesített. 1861-ben az alsó ház által kinevezett bizottmány újból hozzá fordult a felállítani szándékolt dolgozó házak kérdésében. A fogházi fegyelmet is behatóan tanulmányozta s 1864-ben két kötetes munkát adott ki ily czimen: „On our Convicts (foglyainkról).“

E munka által összeköttetésbe jött sok európai jogászszal és reformerrel valamint az Egyesült Államok vezérférfiaival is, a hol a rabszolgakereskedés eltörlése ellen küzdők közt számos pártolóra talált. 1864-ben a „Ragged School“ mellé egy menházat építtetett a munkás emberek számára, a hol olcsó és jó tápszert kaphattak, s egyszerű oktató felolvasásokban részesültek. Nehány évvel később a fennebbi közelében egy hasonló hajlékot nyitott az olyan fiu-gyermekek számára, a kik nappal rendes foglalkozásban voltak, de éjszakára nem volt hol megvonják magukat. Az elősorolt intézeteknek nemcsak alapítója volt, hanem éltető szelleme is.

Vessünk most egy rövid pillantást Carpenter Mária tevékenységének egy más mezejére, Indiára, a hol szintén egész nagyságában emelkedik ki emberbaráti szeretete. Ugyanazon évben (1833), midőn Tuckerman meglátogatta volt a Carpenter családot; Bristolban, egy más nevezetes ember is megfordult náluk, a nagy hindu reformer, Roy Rammohun Rája, kinek felvilágosult nézetei saját hazája erkölcsi és vallási kérdései felett; továbbá a társadalmi élet megjobbítása, valamint a nők helyzetének emelése felőli elvei élénk rokonszenvet és érdekeltséget ébresztettek Carpenter Máriában. E rokonszenvet és érdekeltséget Roynak Bristolban történt hirtelen halála szomorú körülményei annyira fokozták, hogy azok soha se mosódtak el emlékéből, sőt, a midőn 30 évvel később néhány fiatal hindu tanulás végett Angliába jött, újra föléledtek. S a mi-

kor ezen ifju hinduk őt személyesen is felkeresték, hogy intézetével megismerkedjenek s majd hazájokban hasonlókat állítsanak, Carpenter Mária szilárdan elhatározta magát India meglátogatására, hogy ottan érdekeltséget keltsen azoknak törekvései iránt, a kik a nők emelésén fáradoztak. Hogy terve annál sikeresebb legyen, előre egy ily czimű művet irt: „Roy Rammohun utolsó napjai Angliában“ s ezt a nagy reformer honfitársainak ajánlotta. De addig nem tudott elmenni, míg új jelét nem adta az elhagyott gyermekek iránti szeretetének. Ugyanis kevéssel Bristolból való eltávozása előtt mindazokat a nőket, kik őt vállalataiban, munkáiban segítették, 1866-ban magához hívatta s előadta nekik egy felállítandó „Leány-ipariskola“ tervét és szükségességét, így szólván hozzájuk — a mint azt később humorral szokta elbeszélni — „Ennek meg kell lenni és pedig önök által“, s az illetők teljesítettek is ohajtását. Bizottmány alakult. Házast szereztek. Az iskola megnyilt s azóta a legszebb sikerrel folytatja üdvös működését.

Carpenter Mária 1866-ban, hatvan éves korában indult el indiai utjára. Hirneve megelőzte őt. Sok mindenféle tudósítás jelent meg felőle. De hogy ő mennyire ellene volt a tüntetésnek, kitünik saját leveléből, melyet egy előkelő és mivel indushoz intézett. „Én — írja — nem azért megyek önökhöz, hogy valami nagy dolgot kezdeményezzek vagy teljesítsek, hanem csakis azért, hogy a rokonszenv jelét és üzenetét vigyem az indiai nőkhez, és hogy felhívjam munkásságra mindazokat a benszülött férfiakat, a kikről meg vagyok győződve, hogy épen oly hően ohajtják, mint önmagam az indiai nők fölemelését, emancipatioját a tudatlanság és megvetettség amaz állapotából, melyben nagy részök sinlődik; azért megyek, hogy felajánljam segítségemet oly módon, a mint azt hasznosnak és czélszerűnek gondolják“. Megérkezésekor s azután is mindenütt nagy lelkesedéssel fogadták. Hogy ő oly szívélyes fogadtatásban részesült mind a benszülöttek, mind pedig az ott tartózkodó angolok részéről, annak oka abban található fel, hogy ő nem úgy ment, mint a kormány vagy valamely testület küldötte, hanem önkéntesen, saját rokonszenve benső sugallata következtében; továbbá nem is azért ment, hogy a ker. vallás üdvös eszméjét hirdesse, ámbár mindenütt bizonyosságot tett arról, hogy a ker. vallás szellemétől indítatva van közöttük, hanem hogy a hiányokkal megismerkedjék. Ő meg volt győződve arról, hogy a nyugoti miveltség lassankénti elterjedésével a ker. vallás egyszerű és tiszta elvei is

termékeny talajra találunk ott. A maga elveit, nézeteit s vallásos meggyőződését nem akarta erőszakolni senkire. Épen azért, mivel oda menetele távol minden önérdektől, tisztán emberbaráti szeretetből történt, mindenfelől támogatásra talált s így könnyen megszerezhetette a kellő információt. Első utjából való visszatérése után két kötetes munkát adott ki (1867) ily czim alatt: „Hat hónap Indiában“. Ebben leírta tapasztalatait; javasolta az ipar-javitó és nőképző intézetek felállítását; kifejtette a nők társadalmi életére s a fogházi fegyelemre vonatkozó nézeteit, szóval: a szükséges reformokat s azoknak mikép leendő életbeléptetését. E mű megjelenése után még háromszor látogatta meg Indiát, abból a czélból, hogy javaslatai gyakorlati kivitelére segédkezet nyújtson. S mindenik alkalommal arra a meggyőződésre jutott, hogy azok a magvak, melyeket elhintett, alkalmas időben gazdag aratást fognak hozni. Hogy az általa kezdeményezett üdvös reformok annál könnyebben létre jöhessenek, 1870-ben az ugynevezett „National Indian Assotiation“-t alapította, melynek élete végeig főtitkára volt.

Sokat utazott a Continensen s az Egyesült Államokban is, hogy a „nők munkaköre“ vagy a „fogházi fegyelem“ ügyében tartott conferenciákban részt vehessen. Jelen volt a börtönügyi congressuson is 1872-ben Londonban, hol e sorok írójának szerencséje volt vele személyesen megismerkedni.

Ez alkalommal meleg érdeklődéssel kérdezősködött a mi társadalmi életünkről, nevelésügyünkről s az unitarismus terjedéséről is. Ez év elején pedig, midőn az „Inquirer“-ből olvasta a „kolozvári angol társalgókör“ megalakulását, egy hozzám intézett szép levélben kifejezte a felett érzett örömét. „Nekem erős meggyőződésem — ír — hogy az angol nyelv arra van hivatva, hogy a mivelt világ nyelve legyen és hogy a mi elveink, gondolataink gyakorlati tettekkel egyesítve, örökre fenmaradnak“. Angol társalgó körünk könyvtárának alapját szép adományával ő vetette meg. Főtanodánk könyvtárát szintén jeles theologiai munkákkal gyarapította. Legutóbbi levelében úgy nyilatkozott, hogy a háboru megszüntével nagyon ohajtáná hazánkat meglátogatni, s ha ereje és egészségi állapota megengedik, e vágyát valósítja is. Utolsó nyilvános működése India érdekében történt. April havában Indiában tett negyedik utjáról hat felolvasást tartott, melyeket ugyanaz a világos, helyes észjárás és élnökség jellemeznek, mint minden aze-lőtti beszédét. Junius 7-én pedig a hinduk vallásos nézeteiről tar-

tott beszédet. Másnap az „Indiai Társulat“ bizottságát fogadta házában. Junius 14-én este még levelet irt Londonba Dr. Carpenter Vilmos testvérének, a hirneves physiologusnak, tudatván vele, hogy közelebről meg fogja látogatni. Ugyanakkor lefekvés előtt derült mosolylyal mondott „jó éjszakát“ fogadott leányának, s ez volt utolsó szava, mert rendes álma síri álomná változott át és másnap reggel 77-ik évében közhasznu munkássággal folytatott élet-pályája be lön végezve.

Őszinte tisztelőinek egyike mindig azért imádkozott, hogy bárcsak munkaközben halna meg. Ugy is történt, mert a mint látuk, önzetlen élete utolsó pillanatáig jó tettek gyakorlásában volt elfoglalva. Halála általános részvétet keltett a világ minden részében, hol az ő neve ismeretes volt. Bristolban pedig vallásfelekezeti különbség nélkül sietett mindenki, hogy végtiszteleténél a szeretet és hála adóját lerója. A „Times“ világhírű laptól elkezdve mindenik a legnagyobb kegyelettel s magasztalásokkal emlékezett meg róla. A napi lapokban, valamint a folyóiratokban szebbnél szebb életrajzok jelentek meg, melyekben fel volt tüntetve sok oldalu tevékenysége.

A fennebbi életrajzi vázlatban Carpenter Mária életének csak nyilvános és külső működésére szoritkoztunk s itt is — szűk terünk miatt, sokat kellett mellőznünk. De az elősorolt tényekből is kiki meggyőződhetik arról, hogy ő életében annyi jót tett, hogy emlékezete soha sem fog kihalni.

A mi beléletét, belvilágát illeti, szép lelki tulajdonokkal volt felruházva. Lelke soha sem kapkodott üres ábránd képek után, hanem mindig a valót kereste. A nagyravágyás, tetszelgés és hiúság ismeretlenek voltak előtte. Igazi szerénység, közhasznu munkásság, emberbaráti szeretet, keresztényi szánalom és mély vallásos érzelem képezték főjellemvonásait. Igaz vallásos érzületéről tanuskodik a „Reggeli és estvéli elmélkedések imákkal“ czimű jeles műve, mely őt kiadást ért. Csak azok, kik közvetlen érintkezésben voltak vele, tudhatják mennyire szerette és tisztelte szülőit, mily odaadó és önfeláldozó szeretetet tanusított testvérei, rokonai, jó emberei s egyáltalában az emberiség irányában, mert ő, mint példányképe a Krisztus, az egész emberiséget szerette.

Azt mondja valahol Carlyle, a hirneves író: „Találja fel mindenki munkakörét, hivatását s azt teljesítse“. Carpenter Mária egy

benső, helyes ösztön sugallatánál fogva feltalálta valódi hivatását s annak is szentelte szívét, értelmét és szellemét. Akkor mértékben senkiben sem egyesültek ama képességek, melyek a szerencsétlenek, vétkesek javítására szükségesek, mint ő benne. Az a hit, hogy minden megromlott gyermeki szívben van egy szent hely, természetének egy részét alkotta s evel egyesülve volt az a mély belátás, melylyel azt fel is tudta fedezni. Az az ismeret s tapasztalat, melyet több mint 30 éven át a nevelés terén szerzett, alkalmassá tette őt arra, hogy ritka tehetségeit a mivelődés érdekében legelőnyösebben fehasználja; ő a szeretetnek és rokonszenvnek oly gazdag forrásával birt, mely soha sem apad ki. Hány olyan gyermeket mentett meg a végveszélytől, kik arra látszottak születni, hogy a szülők szegénységét s bűnét örököljék! Hány száz a n köszönhetik neki napjainkban erkölcsi megmentésüket s tisztességes életmódhoz való jutásukat, s hány ezren fogják köszönni jövőben az általa létesített jótékony intézetek alapján! Bizonyára Carpenter Mária egyike volt kora legbölcsebb s kitünőbb reformereinek. Az angol nők közül, Nightingale Florence-et kivéve, senkinek sem volt, mint philanthropnak, annyira tisztelt s oly széles közben ismert neve, mint az övé. Hires államférfiak, reformerek keresték fel nemes társaságát; közleményeit s jelentéseit nagy becsüléssel fogadták. Maga az angol királyné is, a valódi nőiességnek eme mintaképe, legszívélyesebb fogadtatásban részesítette. De ő főleg az önértelben s jótettei eredményeiben találta fel jutalmát. Hogy minő állás illeti meg a nőket a társadalmi életben, ezt ő nem a nők jogainak követelése által, hanem a nők képességeinek gyakorlati bebizonyításával jelölte ki. Vajha Carpenter Mária nemes részvéte, keresztényi szánalma hatolna be a tudatlanok, szegények és nyomorultak hajlékaiba, vajha ez emelné fel szavát a bátorításra, vezetésre és vigasztalásra s terjesztené karjait a csüggedezők támogatására és felsegélésére! Oh, ha az ő szellemében működne nők és férfiak egyaránt a társas életben, minő új világot fogna ez elővarázsolni, mily számos áldozatai az igazság szigorának lennének örvendező tanúi a bölcs keresztényi szeretet újjá alkotó hatalmának!*)

*) Ez életrajzi vázlatához szükséges adatokért szives köszönettel trázozom Dr. Carpenter Vilmos és Carpenter Estlin tanár uraknak. K. J.

AZ UNITÁRIUSOK KÖNYVNYOMDÁI ÉS AZOK KIADVANYAI.

III.

2. §. A gyula-fehérvári nyomda kiadványai 1567-ben.

3. Dávid Ferencz. RÖVID VT^{MUTATAS} AZ ISTEN^{NEC} IGEIE-
Nec igaz értelmere. mostani szent[|]Haromsagrol ta-
madot vetélkedes^{nec} meg feytesere es itelesere
hasznos[|] es szükséges. Esaias III: Az napokban az vr-
nac az ő sengéie fel magasztaltatik, es diczősegben leszen, es a
föld^{nec} az ő gyümölcze gyönierüses azoknak kie Israelból meg
maradnak, es minden ki Sionbol es Israelból meg marad szent^{nec}
hiuattatic, minden ki beirattatot az életbe Jerusalemben.

Excusum Albae Juliae per Typographum Regium Raphaelem
Hoffhalterum, Anno M. D. LXXVII. 4. r. A—R4. Öszszesen 17 iv
68 sztlan levél. Az utolsó lapon a nyomtatási hibák vannak.

Ajánlva van: „Az Istenfelő es igaz nemes ferfiunac,
Mikola Ferencznek, a köniörges^{nec}, es az kegyelem-
nek lelket az Atia Istentől az Christus által ke-
vannyok“.

Az ajánló levélben szerző előadja az okot, a mi őt e könyv
írására indította, t. i. „hogy mind azoc kie szidalmazzac tudoma-
niunkat, meg esmerhessec, hogy nem pozdoriabol sem szalmabol
epittiuc hitünk^{nec} vallasat: hanem az egez derec szent irasnac
foliasabol: melynek az ő foliassa es ereie oly hathato hogy az
kő sziklakat es meg rontia el be szinte az velőbe hat, es az em-
bereg^{nec} gondolatiokot kettő mecczi. Hebr. 4. Azoc kedig kie az
emletől es az teytől el szakasztattanac naponkent neuke-
gyenec, es az meg esmert igassagban epulven öregbegyenec mig-
len tekellates ferfiakka lehessenec es az Isten^{nec} vilagosságaban
iarvan: az igaz vilagossagot az Christust az hit^{nec} általa öuecke
tehessec“.

Továbbá „Köszönöm kedig az en ellenkező tarsaimnac, hogy oly kialtasokot tőnec ellenem hamissan és mindenüt ugy mint eretnekenc hamissan az ő iteletec szerent [ki kialtanac mert ha ezt nem mivelic vala talam mind eddig es az Istenec az ő igazsagat en magamba el temettem volna. Az Isten előtt, ki minden emberneec szüuenec titkat erthi, semmi el nem fedesztetic, az előtt tesztek vallast hogy erre az vetelkedesre meny nem akartam, es ez vetelkedesneec először minden czickelet nem ertettem, de minec vtanna irtanac es iobban mozgattac, ezt ez dolgot vgy vöttem eszembe, hogy valamit az Antichristus az hamis fundamentomra, epített, tudni illic, az allatra es szemielikre hogy abban semi nem igaz es meg nem alhat. Batron immar irianac kialczianac es minden szidalmat verienec feiemhöz, tudom en kinec hittem, miért kedig hogy hittem . . . szolnom kellett, es szolnom ackoroc“.

Végre megmondja szerző, hogy miért ajánlja művét Mikola Ferencznek. Ezt ő két okból teszi. Először: „hogy ezeket meg olvasuan es tanuluan batorsagosb lehes ennekutanna, es az vadolas es karhozatas ellen az Istenec igazsaga felől vallast es bizonsagot tehess. Masodszor hogy az ellenkező felneec mit felelec niluan legyen előtted mert főkeppen ők ezeket az irasokat forgattiac“, stb.

Aláírva: „Feiervaratt Karaczion hauanac 25 iij. napan, Anno M. D. LXVII. Daud Ferencz az meg feszült Jesus Christusnac szolgália“,

Szerző művében mindenek előtt azt igyekszik bém bizonyítani, hogy Ján. 1, 1-ben a kezdet szó örökkévalóságot nem teszen és nem tehet. Azután kimutatja, hogy két teremtés van, s mi a különbség az ó és új szövetség közt. Továbbá kiváló sulyt fektet Jézusnak a Mária magvából való és így emberi származására, s azt mondja, hogy János evangéliuma kezdetén nem arról a külső teremtésről szól, a melyről Mózes, Jézus semmi külső dolgot nem teremtett és így az ő jelzőit Istenre alkalmazni nem lehet. Ezután tiz szabályt ad elé, melyek alapján a szent irás valódi értelmét ki lehet magyarázni, s egyszersmind meg is magyarázza 1 Móz. 1, 26-ot ama czikkelek és régulák rendi szerint. A conclusio ban elmondja, hogy ezeket az együgyűek vigasztalására és épületére akarta irni. „Im erthem kedig az emberekneec bussulasokat es haborusagokat ez ielen valo haromsagnak vetelkedesse felől, de sokkal iobb mostan meg busulnioc, es hütöket meg probalnioc . . . Job most az irassal tusakodnioc az keresztieneek-

nec, hogy nem mint az vtan ő magokban es lelki esmeretekben meg tantorodniok“.

4. **Dávid Ferencz és esperesei.** REFVTATIO | SCRIPTI PE-|TRI MELII, QUO NO-|mine Synodi Debrecinae docet Jehoua-lita-|tem, et trinitarium DEUM Pa-|triarchis, Prophetis, et Aposto-|lis incognitum.

ALBAE JULIAE Excudebat Typographus Regius Raphael Hoffhalter, Anno Christi Domini M. D. LXVII. 4-rét. Czimlap, ajánlat és előbeszéd 7 szatlan levél,)(— (:) 3. A szöveg A—M4 terjed, az utolsó lap üres; és így a mű 13⁵/₉iv = 54¹/₂ levél.

A czimlap hátulsó oldalán János Zsigmond czimere van, a következő körirattal: „Joannes Secundus D. G. Elect. Rex Hungar. Dalmat. Croat. Etc. M. D. LXVII.“

A következő levelet egészen az a 14 distichon foglalja el, a mely „In arma serenissimi Principis et Domini, Domini JOANNIS SECUNDI, Dei Gratia Electi Regis Ungariae, Dalmatiae, Croatiae“ etc. iratott, s a melyet itt közölni nem lesz érdektelen.

„Haec quicumque vides Electi insignia Regis,
Pro patria grates, Vngare, laetus agas.
Imperij quod habes patrij Dominumque Patremque
Quem virtutum ornat maxima, vera Fides.
Vnde potes superos melius sperare secundos,
Vt videas laetos post fera bella dies.
Cur vagus extremis terrarum finibus erras?
En prope quem multo sanguine quaeris, habes.
Quippe peregrini quam sit damnosa potestas
Principis, accepta discere clade potes.
Flecte genu Domino, foelicibus vtere fatis,
Sanguine sublato, sicca manebit humus.
Lingua, genus, pietas eadem, clementia rara,
Inque tuo natus Regia Buda throno.
Cernis vti suavi labuntur quatuor amnes
Murmure, Pannonici nobile stemma soli.
Primusque Ister adest, rapidusque Tybiscus, at illos
Drausus cum Sauro fratre sequuntur amnis.
Flumina bruta suum laetantur adesse Patronum,
Passa satis tergo flebile Martis opus.
Clara Polonorum quicquid complectitur Ales,
Huius ad augustam ferre laborat opem.
Fallor, an Italici florebunt rura Ducatus,
Dum Mediolanas victor habebit opes.
Conscia signa Fidem faciunt, Crux, Ales et Anguis,
Munocerosque ferox, Dalmaticusque Leo.
Desinite o Proceres, studia in contraria scindi,
Ne vindex laceret viscera vestra, Lupus“.

Ajánlva van: *Serenissimo Principi, Domino Joanni Secundo, Electo Regi Hungariae, et Patrono Ecclesiae Dei pio, et veritatis amanti.*

Az ajánló beszédben elismerik a kiadó esperesek, hogy a polgári hatóságnak van hatalma arra, hogy a papokat megbüntesse; azt azonban tagadják, hogy a vallást tüzzel vassal erőszakolni lehessen. A Krisztus birodalma népének önkéntesnek kell lenni. Szerintök semmi sem lehetetlenebb, mint külső erőszakkal akarni kényszeríteni a lelkiismeretet és lelket. Éppen azért csodálkoznak az ellenfél durvaságán, a mely ellenök, minden hibájok nélkül, fegyvert és tüzet kér a felségtől.

Aláírva: *Ex Synodo Vassarhelyna, prima die Septembr. Anni M. D. LXVII. Franciscus Daudis, et seniores Ecclesiarum Vngaricarum in Transylvania.*

Az 5-ik, vagyis (:) levél második oldala egészen üres. Az olvasóhoz intézett előbeszéd (:)² (:)³ leveleket foglalja el. Az (:)⁴ mindkét oldala üres. A szöveg az A levelen kezdődik.

A mű négy részből áll:

I. Az első *Melius confessiojával* kezdődik az egy Jova Istenről és hármias Elohim Istenről.

E confessioval szemben adva van az erdélyi ekklézsiák papjainak igaz confessioja az egy atya Istenről, a fiuról és a szent lélekről.

II. A második részben szerzők megczáfolják *Melius confessioját* és érveit.

III. A harmadik részben *Melius bizonyos érveket* ad az esperesek elé, a mire azok megfelelnek és új érveket adnak elé.

IV. A negyedik rész *Stancarus ellen* szól a közbenjáróról.

Simén Domokos.

(Folyt. következik).

ÉSZREVÉTELEK PÉTERFI DÉNES UR EGYHÁZI BESZÉDÉRE.

Közelebről az aranyos-tordaköri papság egy részének gyülése volt hivatalos ügyben, — társalgás közben felmerült Péterfi Dénes urnak 1877, september 2-kán a kolozsvári unitárius templomban elmondott, s a „Magvető“ azon évi V-ik füzetében közölt egyházi beszéde. Ezen beszéd főbb elveiben visszatetszéssel fogadtattott akkor is, s kartársaim most, társalgás közben is, kifejezést adtak annak, hogy a kinyomatás után annál kevésbé értenek azzal egyet. A mennyiben a „Magvetőben“, mint sejteni véljük, irányegyházi beszédek közöltetnek, annyiban némi megjegyzésünk van e közölt beszédre.

Mindenek előtt megjegyezzük, hogy ámbár az a nézet látszik érvényre emelkedni akarni, miszerint a pap saját meggyőződése szerint hirdetheti a vallás igazságait; ezt aláírjuk ugyan, de azon kikötéssel, hogy valamely felekezetihez tartozó főbb és lényeges elvek keretében, s azok sarkalatos igazságai és szabályai elismerésével teheti ugyan, de ha ezek ellen tesz, megbontja azon felekezeti társulat összekapcsoló alapjait s igazságait és ellene működik a felekezetnek.

A ki az említett egyházi beszédet olvassa, azon gondolat támad benne, mintha az unitárius vallás azt tanítaná, papjai azt hirdették volna és hirdetnék, hogy az Isten oly supranaturalis, miszerint a természet, minden dolgok, lelkek s események törvényét kénye kedve szerint változtatja, most egyképen, holnap vagy a jövő perczben másképen, indokolatlanul, minden következetesség nélkül, csupa hatalmi vagy kényuri szeszélyből. És író méltán vonja ki ily vallástanból és hirdetésből azon következtetést, hogy ez a babonának, minden képtelen dolgok hívésének és a tudatlanságnak forrása. Azonban az unitárius dogmatikus könyvek ily tant, minőt író ur reáfog, soha sem tanítottak, papjai sem most, sem 300 év alatt soha sem prédikáltak; ezen feltevés sem vallási könyveinkből, sem az élet és templomi szószerkben nyilvánuló tanításokból nem magyarázható és nem bebizonyítható.

Nem akarjuk hinni, hogy Péterfi ur ne volna ismeretes az unitárius papok vallási hitével, s az Istenről való fogalmunknak templomban, családban, a magányban és életben való hirdetésével. — — — Azt sem szabad feltennünk, hogy mint új pap és akadémicus, az által akart újat s egyszersmind jót mondani, hogy előbb azon gondolatot támasztotta hallgatóiban, illetőleg olvasóiban, mi-

szerint az eddigi kor, papok nem úgy hittek, a vallást nem úgy tanították, Istenről nem azon fogalmuk van, hanem az szónok urnak u j h o d á s t hirdető találmánya. Mi azon tisztelés és becsülésből, melylyel ifju ereje, tehetsége és buzgósága iránt viseltetünk, hajlandók vagyunk ezt annak tulajdonítani, hogy egy szűk egyházi beszéd keretében nem eléggé volt képes gondolatait kimagyarazni, a mit egy értekezletben tán kényelmesebben tehetett volna.

Ezen nem eléggé szabatos, illetőleg deductiot és eszmemenet lánczolatot nélkülöző kifejezésnek tulajdonítjuk a 254-ik lapon annyiszor említett, visszazarezzentó állítást, hogy nekünk törvényes isten kell, törvényes istenre van szükségünk, kinek nem szabad és nincs hatalma törvények ellen cselekedni. Mi is úgy tudjuk, Dávid Ferencz alapítónktól fogva az unitarismus ezt hirdette, e felől Péterfi ur akármelyik falusi pap egyszerű könyörgéséből meggyőződhetik; mi hiszszük, hogy az Isten törvényeket alkotott minden testbe, minden lélekbe, a természetbe, az események és történetek világába; e törvények által vitte végbe a teremtést, gyakorolja a gondviselést, s hiszszük, hogy az Isten változhatatlan; a teremtéssel és önmagával ellenmondásba nem jön; és mégis nagy különbség van Péterfi ur és mi közöttünk e tekintetben; mert mi Istennek e tulajdonát nem profan törvényes, hanem bibliai szóval szentnek nevezzük. Mi azt hiszszük, hogy ez a szent oly felsőbb fogalom, melyben benne van a törvényes is, és még valami, t. i. minden képzeletet feljúl muló tökéletesség. Nagy különbség van a törvényes isten fogalmából leszármaztatott törvényes, tehát jogi igaz, és a végtelen tökéletességu szent isten fogalmából leszármaztatott eszményi igaz, szép és jó között. Péterfi ur beszédének olvasása azon gondolatot is költi fel az emberben — minden esetre az eszmemenet hiánya, az elő nem készítés, a deductio szándékos mellőzése miatt — kivált midőn még uj dolgot is várt, mert ez ígértetett a beszéd kezdetétől fogva, azon gondolatot költi fel, mondom, hogy az országok administratiojának analogiája szerint két isten volna; az egyik törvényhozó, a másik a végrehajtó; az egyik a teremtő, a másik a — — — nevezzük gondviselőnek; s ezért volna aztán, hogy a kormányzó és gondviselő istennek nem szabad a törvényhozó istennek törvényit általhálni.

Abban semmi kétség nincsen, hogy Istent egyebek között, legkézzelfoghatóbban — hogy így fejezzem ki magamat — az ő törvényiből lehet megismerni, és az a természettudós, ki buvárlatai, kísérletei, kémlelődéseivel egy-egy újabb tulajdont, törvényt fedezett fel a természet országában; az a bölcsész, ki a lélek és szellem mukálkodását tette vizsgálódása tárgyául, s abban a rendet, következetességet, törvényt volt képes feltalálni; az a történész, ki az események lánczolatából az ok és következés közötti valami csalhatatlan, állandó viszonyt kutatott, s volt képes megállítani, mindezek hangosabban és szebben hirdetik Isten dicsőségét, töké-

letességét és szentségét, mint az egyes dogmaticus tételek feletti rágódozás a homouziutól kezdve a törvényes istenig, a melyekről Voltaire méltán mondhatta: „La Theologie m' amuse, la folie de l' esprit humain y. est dans toute sa plenitude“. De hiszen az unitárius vallás soha sem mondott ellene a tudásnak, nem zárta bilincsekbe a tudományt, sőt e miatt sokszor szenvedtünk elleneinktől; nálunk kiválóbb embereink legtudományosabbak és legvallásosabbak voltak egyszersmind, s bár melyik dogmaticus könyveinkben ott van: a mi az Istenben láthatatlan, az a megtapasztalt dolgokból megismerhető, s ha valaki Péterfi ur beszédéből az ellenkezőt hinné és állitaná az unitarismusról és hirdetőiről, s illetőleg követőiről, az ellen vallási könyveink, az unitárius vallást követők és három száz alatt elhunyt papjaink szelleme tiltakoznak.

Az Isten tökéletességének megismerhetése tekintetéből mi nem bántanók a supranaturalismust és idealismust is. Sok időbe fog az telni, míg az emberi szellem és igyekezet minden kutatásai mellett is a dolgoknak törvényit, a következmények lánczolatát, okait, rendjét megismeri, talán soha sem lesz, talán erre mondja az irás: „meghal az, a ki az Istent látja“. Hogy a mi most fehér, egy percz múlva fekete legyen, hogy a rothadásban élet van, s a megsemmisülés új életnek processussa, s még sok ehez hasonlót empirice tudják a természetvizsgálók s utánok mások is; de mennyi dolog van a minék okát nem tudja az ember, sem a rendjét! és azok mégis léteznek, történnek, s habár tudásunkok feljül állanak is, mégis isteni törvényit és következetességet gondolunk benne; e tekintetben isten supra naturam van tudásunkra nézve, és mi supranaturalisták vagyunk hitünkre nézve, ha csak nem akarunk megállani azon loyális isten fogalmánál, mely szerint csak annyit hiszünk róla, a mennyit tapasztalatilag ki tudtunk magyarázni és ismerni munkáiból, az eseményekből stb. A léleknek mivelete nem kérd tanácsot a különböző, erőtetett és elferdített rendszerektől, hanem a hol Isten kénye kedve szerint látszik cselekedni a mi ismeretünkre nézve, épen ott a szent és tökéletes isten fogalmából sejtjük vagy hiszszük, hogy ott lenni kell valami összekötő kapocsnak és az idealismus léghajójába emelkedve szárnyain röpti az értelmet, mintha mondaná: keress, kutass. Azt hiszem, Galilei előbb sejtette a föld forgását a nap körül, s ha szabad allegoriát csinálni, mikor ez benne még csak sejtelem volt, visszahuzhatta állítását; de a mikor már a föld, hold s év változásainak törvényeit abból következtette, akkor már így kellett szólnia: a föld mégis forog. Én tehát nem bántanám az idealismust és supranaturalismust, legkevésbé a vallás világában. A léleknek functioi ezek, s mint ilyen létezik. S nekem úgy tetszik, hogy a ki egyikre vagy másikra kizárólag alapit rendszert, úgy tesz, mintha azt kívánná: vágd le a karjaidat s aztán a lábadat, elég a fő csupán, ott székel az értelem, én rationalista vagyok; vagy azt mondaná:

nemcsak a kezedet és lábadat, hanem a fejedet is, elég a szív, azon épül az én rendszerem.

Azonban nem volt célunk sem az idealismust, sem a supra-naturalismust különös pártfogás alá venni, hanem csak mint létezőt, mint a léleknek miveletét méltányoltuk, a nélkül, hogy egyikre vagy másikra kizárólag a vallás rendszerét alapíthatónak vélnők; mi csak annak, a lélekben való keletkezésének helyét s idejét akartuk kimutatni, a nélkül, hogy azon rendszert követőknek félre és elmagyarázására s körülírására figyelmet akartunk volna fordítani; de mert az unitárius vallás a természettudományt, a bölcsészetet s általában a tudománynak mivélését nem zárja ki, sőt azon alapszik, általa nyer tisztaságában s a felvilágosodottak közötti terjedtségében, ezeket mind az irt tudományok fejlesztésében számba nem venni lehetetlen; s midőn Péterfi ur a törvényes isten fogalma alatt, úgy vélem, azt érti, habár nem eléggé magyarázta ki magát, a mit a többi unitáriusok, s a mit én is a fennebbieken kísértettem meg kifejtetni, egy kis ellentmondást látok, ha a lélek és értelem, s általában a szellem munkálkodásának funkcióját, a mely azokban és azok által is nyilvánul, megbénítani törekszik.

Több szó férhetne immár beszédének azon részéhez, melyben a képeknek templomainkba való behozatalát ajánlja, mint oly esz-közt, mely által a vallásos buzgóság emelkedik, a közönyösség megszűnik. Nem szólunk e tárgyat illetőleg a történeti előzményekről, az unitárius életben, hogy ne láttassunk orthodoxusnak. Am legyen az nyilt kérdés, miután a főczim benne úgy is a vallás külalakjának tökéletesbitése, a mi kizárva nem volt és fennállásunktól fogva tetemes módosuláson is ment keresztül az isteni tisztelet formája; hanem kételkedünk abban, ha Confutse és Laotse képei a templom falára lesznek aggatva, vajon ez által hasznos módosulás történik-e a vallás külalakjában? Ha már azt a két képet fel lehet tenni a templom falára, miért ne akkor Mahomedet és Loyola Ignácot is s. t. b.? S ha már ez az egyházközségekre lesz bizva, akkor a fényképészet könnyű és olcsó voltánál fogva megérhetjük, hogy az egész presbyterium s az ekklézsia minden tagjai in effigie örökké a templomban lesznek s akkor aztán nem lesz ok panaszkodni a közönyösség ellen. Vagy aztán a zsinat fogná meghatározni, kinek képe vagy czimere foglalhasson helyet a templomban? Igen, de akkor bizonyos tekintetben kánonizálás és szentté avatás történék. Hiszi-e Péterfi ur, hogy a képimádók a képekben Istent imádnának? Én nem hiszem. Mi különbség lenne akkor mi közöttünk és a képimádók között? Azt hiszem, ezen ajáulott ujhodás magában összeomlik.

Nem akartunk kötekedni ezen észrevételek által, hanem csak azt a vizet, melyet mosakodás és önszépítgetés közt reánk fecscsentett, akartuk letörölni. —

Bágyon, 1877. decz. 7-én.

Csegezi László.

VÁLASZ CSEGEZI LÁSZLÓ UR FENNEBBI ÉSZREVÉTELEIRE.

Csegezi úr folyó évi sept. 2-án a főtanácsi gyűlés alkalmával mondott, s folyóiratunk előző füzetében megjelent beszédemet, a mint a fennebbi czikkből látszik, különös figyelemre méltatta. Azonban elég figyelmet még sem sziveskedett arra fordítani, mert ezen, a maga és az aranyos-tordaköri papság egy része nevében tett észrevételeiből azt látom, hogy beszédemet úgy egész menetében, mint az általa érintett egyes pontjaiban nem helyesen értelmezte. Ez mindjárt kitűnik czikke első felében jelentkező azon felvételből, hogy én beszédemben a supranaturalismust illetőleg az unitárius papságot tartottam szem előtt, s hogy az egyház alatt az unitárius egyházat s a vallás alatt az unitárius vallást értettem. „A ki az említett egyh. beszédet olvassa, az a gondolat támad benne, mint-ha az unitárius vallás azt tanítaná, papjai azt hirdették volna és hirdetnék, hogy az Isten oly supranaturalis, miszerint a természet, minden dolgok és lelkek s események törvényeit kénye-kedve szerint változtatja“ — mondja Csegezi ur. Ha kellő figyelemmel olvassa és kíséri beszédem menetét, ily gondolat nem támadott volna Csegezi urban, a mint nem támadott másokban, a kik beszédemet olvasták. Abban az unitárius egyház, mint ilyen, az unitárius vallás vagy papság nem hogy kifejezésileg, de egymagára külön még feltehetőleg sem fordul elé. Ott az egyházzal általában, vagyis az egyházakról együttesen van szó, a tudomány képviselőivel szemben. S a supranaturalismus tanításáérti vád első sorban azon egyházakra esik, a melyek azt nemcsak egyszerűen vallották, hanem azért másokat üldöztek és minden rationalistikus törekvést megakadályozni, elnyomni igyekeztek. Hogy mely egyházak legyenek azok, azt az egyház- s illetőleg a tantörténetben jártas előtt nem szükség mutogatni, s különben is azt beszédem több kifejezéséből érteni lehet. És hogyha a vádból némi rész az unitárius egyházra, az unitárius vallástánitókra is háramlanék, azon legkevésbé sem kell megütközni. Jól ismerem én azon szolgálatokat, melyeket unitárius eldődeink

egy tisztább vallás létrehozására tettek és tudom, hogy a legjózanabb vallási elveket a mult három száz alatt unitárius papok hirdették apostoli buzgósággal és türelemmel. Ámde, hogy tanításaik itt-ott supranaturalismussal vannak átszőve, saturálva, hogy azokban sok helyt oly nézetek nyernek kifejezést, melyeneket a mai unitáriusok nagyobb része nem, vagy csak módosítva fogadna el, azt is tudom. Ez ama vallási könyveinkből, melyekre Cs. ur hivatkozik, épen megmutatható. Nem tekintve Krisztus istenségét, melyet az unitáriusok kényszerből iktattak kátéikba, confessioikba, ott találjuk Krisztus születésének és feltámadásának csodás, supranaturalistikus hitét (L. Summa Univers. 132 és 137. II. továbbá a Confessio, Nagy Káté VIII. és LX.; Kis Káté XXI, XXIII.); továbbá azt a hitet, hogy Jézus csodákat mivelt (Summa Univers. 187, 8, 9.) Isten segítségével. S ha nem is tanították az unitáriusok, mint a régibb korban, hogy Isten napját megállítá érettök, de Istennek olykor-olykor supranaturalistikus működést tulajdonítottak. Jézus csodái is mind Isten segítségével hajtottak végre. Hogy a többi egyházakban divó supranaturalismust módosították, az kétségtelen, de azt egészen el nem vetették. Ezt igazolja Baurnak a 16-dik százbeli unitar. theologusokról tett különben nagyon elismerő nyilatkozata is: „Ők voltak az elsők, a kik a régi természetfelettséget az általuk alkotott bírálati elveken alapuló kijelentési elmélet világánál tekintették. A tények természetfelettségét meghagyták. Azonban a tartalom észfelettségét, a mi előttök észellenesnek látszott, a gyakorlati ész érdekében megszorították¹⁾. Ezt igazolja Simén D. legujabb művében a „Csodák”-ban (34. l.), hol a 17 száz unitáriusainak „természetfeletti észszerüséget” ír le. De könnyebb Dávid Ferencztől egy lépéssel a jelenkorig jöni és a 300 száz alatt csupán egy, ugyanazon dicsó unitarizmust látni, mint itt-ott megállva az unitarizmusnak több phásisait felfedezni, s az unitárius rationalismusban supernaturalistikus számleneteket észlelni. De az a tény, hogy irataikban természetfelettség mutatkozik, mit sem von le érdemükből. Ők oly korban éltek, melynek légkörében az uralgó elem a csodás, a természetfeletti volt. A középkori sötét századok durva supranaturalismusát a reformatio nem semmisítette, nem semmisíthette meg egyszerre, sőt abból időnkre is szállott át jómértékben. S mi sem

¹⁾ Vorles ü. Dogmengesch. III. köt.

természetesebb, mint hogy ama légkörnek befolyása alól ők sem maradhattak egészen tisztán. Maga Jézus a nagy mester is nem emelkedhetett felül mindenben kora gondolkozás-módján. Az unitárius vallástanítók érdeme nem abban áll, hogy a csodás hiedelmétől egészen mentek voltak és ugyanazon tiszta rationalismust hirdették 300 esztendő óta, hanem abban, hogy korukban az egyes bölcsészek mellett ők voltak a legézszerűbb, legfelvilágosodottabb vallási nézetek terjesztői, és ha multjokhoz hivek maradnak, ők a legtisztultabb vallás apostolai közt lesznek jövőben is.

Hogy az egyházakat tekintve általában, én okkal beszéltem a természetfelettség ellen, világos abból, mert az létezik. S hogy ezzel szemben par excellence a törvényt szerűség-et mutattam fel Istenben, megmagyarázza az a körülmény, hogy a kettő egymással épen a jelen korban a leghevesebb harcban áll. Hasonló felfogását látom a jelen hitnézeti helyzetnek Hossbach berlini papnak nem régiben tartott jeles beszédében is. Szerinte is a természetfelettség és a törvényt szerűség állanak ma éles harcban egymással, vagyis a régi és új világnézet. A régi szerint „Isten a maga természettörvényeit és a világ rendjét tetszés szerint keresztültörri és megszünteti“, ellenben az új „Istennek hatalmát és bölcsességét abban látja, hogy az ő szent és bölcs céljait a világ rendjén belől valósítja“. Beszédem egyszerű sorai szintén ide mennek ki. Hogy már az egyes egyházakat és papokat mennyiben illeti a természetfelettség tanításáérti teher, azt határozzák el önmagok. Én, a mint fennebb is kifejeztem, beszédemben egyes egyházzal nem szóltam.

Cs. úr bár maga is elismeri a törvényt szerűséget a világrendben, de hibáztatja a törvényes szó használatát s azt mondja: „nagy különbség van Péterfi úr és mi közöttünk e tekintetben, mert mi istennek a tulajdonát nem profán törvényes, hanem bibliai szóval szentnek nevezük; s nagy különbség van a törvényes isten fogalmából leszármaztatott törvényes, tehát jogi igaz és a végetlen tökéletességű szent isten fogalmából leszármaztatott eszményi igaz, szép és jó között. Kétségen kívül nagy a különbség a jogi törvényes Isten és a szent Isten, s az azokból leszármaztatott fogalmak közt, de az isteni törvényesség és szent törvényesség közt alig hiszem, hogy legyen valami. Nem profán törvény és törvényesség az, a mit én Istennek tulajdonítok, ha mindjárt Cs. ur szerint profán kifejezéssel is. Az a profán kifejezés Cs. uron és

társain kívül alig hiszem, hogy valakit „viszszarezzentett“ volna. Isteni törvényről van ott szó, melyet a mindenható a világegyetembe változhatlanul, örökre beirt és isteni törvényességről, melylyel a mindenséget s abban az emberi nemzetet a megirt világrend határain belől bölcsen kormányozza. A világban s az emberi lélekben nyilatkozó ez isteni törvény által jött az emberiség magára Isten ismeretére is, mely aztán örök forrása lett az emberi lélekre nézve az eszményi igaznak, szépnek és jónak. Istent én is szentnek tartom és irom is, De jelen beszédemben nem a „szent“ jelzőt, hanem a „törvényes“t kellett hogy használjam. A „szent“ benmaradó fogalom és Istennek inkább szenvedőleges tulajdonságot ír le t. i. tökéletes erkölcsi tisztaságot¹⁾, mely szükséges kellék ugyan a világigazgatóban és gondviselőben, de Istennek nem tevőlegességét fejezi ki a világigazgatást illetőleg. Míg a „törvényes“, a mellett, hogy a természetfeletti, a törvénytelenel szembea mint ellentétes fogalom következetesen jön s következetesen csak egyedül jöhet, a tevőlegesség fogalmát hordja magával, mely a világigazgatásra szükségképeni feltétel.

Hogy „az országok administratiojának analogiája szerint két isten volna, az egyik a törvényhozó, a másik a végrehajtó“ — ezt Cs. úr nem beszédemből, hanem önmagából olvasá ki. Beszédemből csak annyit olvashatott ki, hogy Isten egyszersmind törvényhozó és végrehajtó is.

Cs. ur elismeri a törvényességet, de a supranaturalismuskak, észrevételeiben tovább menve, védelmére kel s azt mondja, hogy Isten supra naturam van tudásunkra nézve s mi supranaturalisták vagyunk hitünkre nézve. Ily értelemben, t. i. Istennek lételére és lényegére nézve én a supranaturalismust soha sem tagadtam, csak hogy ez más supranaturalismus, mlyenről beszédemben van szó. Ott a supranaturalismus Istennek természetfeletti működésére való vonatkozásban fordul elé. Cs. ur a supranaturalismus szót nagyon ingatag értelemben használja, mert tovább azt az idealismussal párosítva a „l e k f u n c t i o“-jának (!) nevezi, és már nem Istenre vonatkoztatja, hanem az ész legmagasabb tehetségére, a melylyel az a magasabb, a metaphysikai fogalmaknak, eszméknek s így Isten eszméjének is birtokába jut. E szó iránti nagy előszeretete valóban szerencsétlenségétül tűnik fel. A mit itt e szóval akart kifejezni nekem, az ellen sem volt és nincs semmi kifogásom. Sőt azt mon-

¹⁾ Schleiermacher's Glaubensl. II. B. p. 115.

dom, a nélkül, hogy ezzel nagyot akarnék mondani, hogy az a vallásra nézve, sine qua non', mert a vallási fogalmakhoz az ész által jutunk, ezzel kutatjuk, keressük a jelenségek okait és a minden jelenségek okát, ennek szárnyain emelkedünk Istenhez, a legfőbb valóhoz, a mindenütt jelenvaló hatalomhoz, a legtökéletesebb lényhez — észszel az Örök Észhez, örök szellemhez, melyből a mi szellemünk is egy rész. Emelkedünk pedig a világ rendet és törvényt tükröző csodálatos jelenségeinek, az emberiség történetében nyilatkozó bámulatos rendnek s az emberi szellem nagyszerű műveinek és dicső alkotmányainak szemléletéből, emelkedünk Istenhez és ismerjük őt, a kit én jelen esetben 'törvényes'-nek neveztem, de a kinek minden kigondolható jelzővel adózom, melyet a vallásos lélek az ő nagyságának és tökéletességének jelölésére létrehozott. És ez nem empiricus ismerés, a mint Cs. ur Istennek az ő munkáiból és törvényeiből való megismerését tartani látszik, mert ez lehetetlen is Istenre nézve, hanem ha úgy tetszik 'ideális' vagy a mint én szeretném nevezni 'ideal-realis'.

Cs. ur észrevételeiben gyakran szól beszédem eszmemenet hiányáról és a deductio mellőzéséről, a mit hibául tud fel. Az utóbbira nézve azt jegyzem meg, hogy én a deducáló beszédeknek csakugyan nem vagyok nagy barátja, de másfelől ellensége sem. Magam a deducáló rendszert nem igen követem, de a miért magam nem követem, másokat annak követéseért nem becsmérelek. Másoktól is elvárom e magatartást velem szemben. Annyit csak Cs. ur loyaltása is megenged, hogy az igazsághoz nemcsak egy úton juthatni el. A mi már az 'eszmemenet hiányát' illeti, erre nézve csak annyit mondok, hogy annak, a ki a supranaturalismusra és idealismusra nézve 371 lapon levő sorokat és e sorokhoz záradékol a következőt írta: „Azonban nem volt célunk sem a supernaturalismust, sem az idealismust különös pártfogás alá venni a nélkül, hogy azon rendszert követőknek félre és elmagyarázására figyelmet akartunk volna fordítani“ (l. egészben a 372 lapon) egyáltalán nincs jogczime arra, hogy ama beszédnek eszmemenet hiányáról beszéljen.

Hátva van még Cs. urnak a festészet és szobrászat termékeinek a templomba való behozatalára tett megjegyzéseire felelnem. Feleletem rövid lesz, mert Cs. ur úgy látszik e tekintetben elfogult s elfogultságot meggyőzni bajos. Cs. ur mind csak képekről beszél és pedig úgy látszik katolikus mintát tartva szem előtt,

Ki kell jelentenem, hogy az én szemem előtt nem az lebegett. Semmit sem tartanék veszélyesebbnek, mint kimondani zsinatilag, hogy a képek bevitelét templomainkba elrendeljük. Cs. ur pedig úgy látszik így fogta fel a dolgot. Továbbá én csak művészi remekék és nem mázolatok mellett emeltem szót. Művészi remekeket pedig bevinnének templomaikba azok a gyülekezetek, a melyeknek arra izlésük és anyagi tehetségük lenne. Hogy már a Confucius, Laotse és még a Mahomed neve mellé is, a kiket a világ most kezd méltányolni, Cs. ur a Loyola Ignáczt teszi, ez épen úgy megjárja ingerkedésnek, mint a presbyterium portrait-inak a templomba bevitele izetlen tréfának. Én a vallásosság nagy, örök példányaiért, azokért buzgok, a kikben az istenérzet a lehető legtökéletesebb kifejlődést nyert, s ez istenérzetnek, a vallásos szellemnek művészi megtestesítéseiért, meg levén győződve lélektani alapon a felől, hogy azok szemlélete a vallásosság ébresztésére, mivelésére jótékonyan befolyna, és hogyha Cs. ur bezárja is azok előtt temploma ajtaját és bezárják sok mások, lesznek, a kik templomukat megnyitandják azoknak. Attól fél Cs. ur, hogy a képek szemlélete képimádássá fajul és azt kérdi: mi különbség lenne akkor a képimádók és miközöttünk? Semmi, ha mi is képimádók leszünk. Ámde a mi szószékeinkről nem azt hangoztatná az Ur szolgálja a művészi kép előtt: *Ecce Deus!* hanem *Ecce Homo!* És a hivek, a kik szemeik előtt látnák a legvallásosabb embert, a ki valaha a földön élt, valamely fenséges pillanatában jelenítve, avagy nem éreznék-e a vallásosságot keblökben megtermékenyítve e szemlélet által? A szép-érzet is avagy nem a szép művek szemlélete által fejlődik, tökéletesedik? Ha Cs. ur előtt az „ajánlott ujhodás“ magában összeomlik is, de hiszem, hogy e kérdés ott és azoknál, a hol és a kiknél a vallásnak és a művészetnek ikertestvérsége értve lesz, ajánlatom nem *excommunicatoria*, hanem komoly megfontolásra találand.

Még csak egy szót. Hogy egy vagy más nézetemet nem osztja, ez ellen semmi kifogásom, mert az teljesen szabad tetszésétől függ. De hogy nézeteimet úgy akarja feltüntetni, mint a melyek az unitárius vallás sarkalatos igazságaival és az unitárius egyház főbb elveivel és szabályaival ellenkeznek s felekezetünk összekötő kapcsait megbontják, ez ellen határozottan tiltakozom, mert én az unitárius vallás alapigazságát: az egy örök Isten eszméjét és az unitárius egyház legfőbb elvét: a lelkiismeret szabadságát nem sértettem, sőt az egy örök Isten eszméjétől

lelkésítve hirdetem a lelkiismereti szabadság palladiuma alatt sa-
ját meggyőződésemet, nézeteimet. És hogy az egyházban, mely a
lelkiismereti szabadság fényes napját már 3 száz évvel ezelőtt fel-
derítette e bérczes hazára, hogy a lelkek „az igazságban megépül-
hessenek“, meggyőződésemet tovább is szabadon hirdethessem, hi-
temet szabadon prédikálhassam, nézeteimet szabadon terjeszthessem
s kikérik velem együtt a maguk részére, úgy hiszem, egyházunkban
sok mások és mindenki ellen, a ki meggyőződésének szabad hir-
detése ellen szól, s ez által egyházunk legfőbb elvét sérteni s a
felekezet legerősebb ösztökölő kapcsát megbontani merészli, Dávid
Ferencz és a nagy király nevében, a kik nekünk a lelkiismereti
szabadságot adták, Isten és ember előtt tiltakozom *).

December 18-án 1877.

Péterfi Dénes.

*) A fennebbi cikkben Péterfi Dénes t. barátom, mint a megtámadott
beszéd írója felelt magáért. De a mennyiben Csegezi László ur a „Ker. Mag-
vető“ szerkesztőségét is bizonyos tekintetben hibáztatni látszik a vita alatti
egyházi beszéd kiadásáért, arra hivatkozván, hogy a Magvetőben irány egyházi
beszéd közlésének, szükségesnek látom a magam részéről külön
megjegyezni, hogy ha szinte magam sem írom alá feltétlenül a Péterfi Dénes
beszédének minden tételét, a kiadásért a felelősséget kész vagyok szerkesztő
társammal megosztani. Ugyanis az érintett beszédet egyik kolozsvári papunk
főtanácsi gyűlés alkalmával mondotta el, s e körülménynél fogva is
indokolt volt a kiadása, éppen úgy, mint a hogy ugyanazon főtanácsi gyűlé-
sünknek minden más actusa szintén megjelent a K. Magvető ugyanazon füze-
tében. Indokolta továbbá az a másik körülmény, hogy a Magvető minden fon-
tosabb mozzanatot igyekszik feljegyezni az utókor és a történelem számára.
Hogy a Ker. Magvető szerkesztősége a lehetőleg mindig irány egyházi beszé-
dek közlésére törekedett, az való. De ez nem azt teszi, hogy minden egyes
író beszédének, cikkének alakjáért és dogmatikai vagy történeti tartalmáért
felelősséget vállaljon, még kevésbé azt, hogy mint szerkesztőség minden kife-
jezés felett örködjék, hiszen ekkor könnyen szerkesztői csillagokkal telhetnék
bé egy-egy egész lap. Én részemről az egyéni meggyőződést minden ember-
ben, s így természetesen szerkesztő társamban is tisztellem. Beszéde már az
elmondás által a nyilvánosságá lett, mielőtt a Magvetőben megjelent. Ha té-
ves nézetei vannak, szabad is, helyén is van azokat megbirálni. Ez elől sincs
elzárva a Ker. Magvető, a mint a Csegezi László ur cikkének kiadása is bi-
zonyítja, a melyet én éppen úgy csak az egyéni meggyőződés kifejezésének
tartok, mint a Péterfi Dénes beszédét, a nélkül, hogy akár ennek, akár annak
a Magvetőben lett megjelenése symbolikus tekintélyt kölcsönözne.

Simén Domokos.

EGYHÁZI ÉLET.

Sz. Keresztur, nov. 29.

Végre valahára hosszas vajadás, s a szükség kényszerítő hatalma következtében, abba a helyzetbe jött ekklézsiánk, hogy egy pár örvendetes mozzanatot jegyezhetünk fel róla.

Legégetőbb szüksége volt ekklánknak egy tanítói lakkal összekötött s a törvényeknek megfelelő iskolaházra. E tekintetben még Gombos Samuel papsága alatt megtétettek az első lépések. Nagy tuzgalommal gyűjtést indított, tervrajzot készítettett és terjesztett az E. K. Tanács elébe; de ezzel az iskolaépítés ügye akkor bevégeződött. Azonban nem halt meg a leány, csak aludott.

Ez év ősze kezdetén, a mily hosszas volt az előkészület, ép oly hirtelen hozzáfogtunk az építéshez. Négy rövid hét alatt bevásároltuk az építéshez, szükséges anyagot, mesterembereket fogadtunk; s a diszes iskolai és tanítói lakot, mely büszkesége ekklánknak, ékessége a községnek, fedél alá tettük.

Ime erős akaratu értelmes előjárókkal, mint P. Fodor Sámuel a megyebíró és id. Major András a pénztárnok s Isten segedelmével mit ki nem lehet vinni!

Az iskolaház és tanítói lak egy fedél alatt van, külön feljárással. Az egész épület hossza $10^{\circ} 4'$, szélessége $4^{\circ} 4'$, falmagasság $1^{\circ} 5'$, ablak magasság 1° . Ez épületben van a tanítónak 3 szobája, konyha, kamara és a $16 \square^{\circ}$ belvilágú iskolaház.

Az épülethez a követ az ekkla tagjai hordták. A faanyag 240 frtba, a cserép 112 frtba került. Az egész kőmives munkát 125 frtért s a szükségeltető napszámosért, az ács munkát 200 frtért vállalták fel. Az asztalos, lakatos és üveges munka a jövő évre marad.

Mínthogy az építés költségét a boldog emlékü Biró József által ekklánknak iskolai alapul tett 4830 frt o. é. tőke-kamatái fedezték, elhatároztatott, hogy az ekkla a nemes alapítványozó iránti hálából az épület utca felőli homlokzatára emlékkövet helyez e következő felirással: „Homoród-szentmártoni Biró József emléke.“

Ezzel kapcsolatban nem hagyhatom említés nélkül Raffaj Károly buzgó hitrokonunknak amaz eléggé nem méltányolható nemes tettét, hogy midőn meghallotta, hogy az ekkla költségkimelés tekintetéből az épület alapját nem meszes kulimászszal akarja rakatni, azzal a feltétellel, hogy meszet vegyen, a korábban isk. építésre ígért 3 frtját 20 frtra o. é. egészítette ki.

Ekklánk tőkepénzeinek betáblázása László József, mint véggett kinevezett consistorialis biztos aa. tapintatos vezetése alatt, habár lassan, de mégis halad. Egy nehány kötvény, ugy ezer frt erejéig, már át is adatott egyházközségünk ügyvéde Pálfi Ferencz aá-nak, de a nagyobb rész, a munka nehezebb fele még hátra van. Vajha mentől elébb biztosítva lenne az elveszhetéstől ekklézsiánk tőkepénze!

Barabás Lajos.

KÜLÖNFÉLÉK.

— Ifj. Fretwell János, egyházunk és közügyeink lelkes, fáradhatatlan barátja, a mint fenn levő akadémitánk tudósit, alig ért vissza Londoba közelebbi látogatásából, azonnal felolvasást tartott az erdélyi unitáriusokról. Diszes férfi és női közönség gyűlt össze a „Manchester New College“ nagy termében. Fretwell ur elbeszélte Erdélyben tett újabbi tapasztalatait. Miután rövid vázlatban egyházunk történetét előadta, így szólott: „Bátran kimondhatom, hogy ott a legszabadabb szellemű és legjobb keresztények vannak, ugyanazon elnevezéssel, mely a miénk is. Nem tudom eléggé hangsúlyozni, hogy nekünk az erdélyiekkel való összeköttetést nem szabad megszüntetnünk. Ott a tiszta kereszténység számára a legszebb jövő kínálkozik. De nem csak ez, hanem Anglia érdekei is követelik a Magyarországgal való barátságos viszony fentartását“. Ezután az 1848—49-ki események eredményeiből kimutatta Magyarország állását a jelen háborúval szemben. Végül kiállítást rendezett erdélyi emlékeiből, a mik közt ott volt mintegy 20—30 erdélyi unitárius férfi és nő arcképe, ezek közt a Kriza, Brassai, Jakab E., Ferencz J., Simén, Buzogány és Kelemen Benő arcképei, továbbá több tájkép és a „Szekelyföld leírása“, miből több részt ismeretetett. Isten áldja meg a nemes fáradozót, s kísérje áldás nemes törekvését!

Nyílt vallástétel. E czim alatt az Inquirer angol unitárius heti lap sept. 8-ki száma, vonatkozással a Brit és külföldi unitárius társulat közelebről kiadott közgyűlési tudósításra egy érdekes vezércikket ad, melyet fordításban egész terjedelmében közlünk.

Van egy tétel a Brit és Külföldi unitárius társulat által közelebről kiadott közgyűlési tudósításban — úgy mond, a szóban levő vezércikk, mely egy oly tárgyat érint, melyet nem lehet eléggé figyelmébe ajánlani a szabad gondolkozású keresztényeknek általában. Ez a tétel következő: „a mi feladatunk még mindig bátorítani az embereket mindenfelé, hogy nyilvános vallást tessenek a szabadabb hitnézetekről, a melyek most minden keresztény felekezetben elvannak terjedve“. Ismételjük, hogy nagy szükség van figyelmeztetni a közönség azon részét, a mely a szabadabb vallásos nézetek felé hajlik, hogy kötelessége nyílt vallást tenni valódi érzelmeiről s kötelessége bensőleg egyesülni azokkal, a kikkel vallásilag rokonszenvez. Fájdalom, nagyonis közönséges az a tapasztalat, hogy az emberek között kevésnek van meg az az erkölcsi bátorsága és határozottsága, mely szükséges arra, hogy valaki egy népszerűtlen ügy harcosává szegődjék. Sokan vannak, a kik népszerűtlen elveket ápolnak magokban, de azoknak nyilvánításától visszarettennek és semmitől sem irtóznak inkább, miuthogy az emberek őket azon elvek pártolójának tartásák, nézeteiket azokkal azonosítsák. Titokban igen is rokonszenveznek a népszerűtlen ügygyel, de nyilván azt nem támogatnák a világ minden sűrű kincseiért. Ellenben ha az az ügy népszerűvé lesz, ők csapnak fel vezérférfiakká. Habár a gazda-

gok és befolyásos emberek pártolnák is, ők is hasonlót tennének. Senki sem később, mint ők előmozdítani valamely ügyet, ha azt a nagyok és hatalmasok társaságában tehetik; de így félre állanak és hidegen néznek az ügyre.

Elszomorító tény, hogy aránylag oly kevés embernek van elég függetlensége és szilárdsága a sokaság ítéletével nyíltan ellentétbe helyezni magát, midőn arról van szó, hogy a sokaság által nem pártolt elveket segítsenek érvényesülni. Az ilyen emberek nem félnek annyira roszat cselekedni, mint magánosan maradni s inkább feláldozzák meggyőződésüket, minthogy népszerűleneknek láttassanak. Ez őszintétlen eljárás, mely magamagát itéli el. Ez meggyalázása azon elvnek, melyet mindenkinek tiszteltetben kellene tartani, mely szerint mindenkinek kötelessége meggyőződéssel megegyezőleg cselekedni, tekintet nélkül a nagy tömeg véleményére vagy előítéletére. A becsületesség és igazságosság azt kívánják, hogy kiki legyen hű a maga nézeteihez, a maga jobb és nemesebb természetének kívánalmaihoz és követelményeihez s kerüljön minden őszintétlen és méltatlan alárendeltséget a megrögzött szokásokkal szemben. A ki saját jobb érzelmeit elfojtja, a ki pártol oly dolgokat, a melyek meggyőződéssel ellenkeznek és elhanyagolja azokat, a melyek saját bensőjében viszszhangra találnak, az olyan embert nem lehet igaz embernek nevezni.

Az egyéni meggyőződés iránti hűség hiánya egyik nagy akadály, a melylyel minden népszerűtlen ügynek, főleg pedig egy népszerűtlen vallási ügynek meg kell küzdenie. Egyszerűen maga az a tény, hogy az ügy népszerűtlen, elég arra, hogy attól igen sokan megvonják támogatásukat. Nagy szerencsétlenség az, hogy az embereknek, — még pedig sokan a mivel és értelmes osztályból — nagy száma nem tartja kötelességének nyílt vallást tenni vallásos érzelmeiről. Elégnek tartják azt, hogy nekik megvannak saját nézeteik és azt magokban elfojtva tartják még akkor is, mikor megvannak győződve arról, hogy azon vallásos nézetek elterjedése a társadalom javára szolgálnának s tudjuk, hogy mások is hasonló érzelmeiket ápolnak, csak hogy azoknak sincs bátorságuk velők a nyilvánosság elé lépni. Nem gondolják meg, hogy mily férfias és becsületes dolog volna segíteni oly ügyet, a melylyel ők is rokonszenveznek. Vagy ha azt meg is gondolják, nem hagyják magokat e gondolat által befolyásoltatni. Ez a legfőbb oka annak, hogy minden reform vagy valamely népszerűtlen mozgalom oly nehezen tud haladni a világon. Maga a népszerűtlenség csaknem áthághatlan akadály útjában. Ellenkezőleg egy hitnek csupán népszerűsége is főérv annak fentartásában. A tömegnek rendszeren más érvre nincs szüksége.

Ennélfogva nem lehet elég hathatósan inteni a szabad gondolatok igaz barátait, hogy nem elég az emberre nézve felvilágosult évekkel bírni és azokat magában elzárni, főleg mikor látja, hogy azon elveknek mily nehéz küzdelmeket kell kiállniok, mivel kevesen vallják és még inkább, mikor meg van győződve arról, hogy azon elvek általános elfogadása nagyban előmozdítaná a társadalom jóllétét és boldogságát. Az ilyen ember nyilván az önzés és gyávaság bélyegét süti magára. Őt nem vezeti magasabb elv s bűnösen elhanyagolja vallásos kötelessé-

gét. Ha az embernek meg vannak saját nézetei, azokat vallja is meg, vallja, támogassa is és ne rettenjen vissza semmi törvényes eszköztől, mely által azokat a közönséggel megismertetheti s általok befolyást gyakorolhat a társadalom gondolkozásmódjára és életére. Ha ez az elv uralkodnék az emberek között, a vallási reform ügye a helyett, hogy minden lépésért, a melyet tesz, megküzdjék, gyorsan haladna előre.

Talán egy ügy sem szenved többet ezen gyengeség, a vallási kötelezettség ezen elhanyagolása miatt, mint a miénk. Ki kételkedhetik azon, hogy ha a szabadelvű kereszténység népszerű lenne, számosan, a kik most távol tartják magokat vagy legfennebb alkalmasszerűleg meghallgatnak egy-egy estvéli felolvasást, örömet a mi gyülekezeteinkhez csatlakoznának és mellénk sorakoznának! Ismert dolog, hogy minden nagyobb városban számosan vannak, a kik meggyőződés szerint szabadelvűek, de hitvallásilag nem azok. Az unitárius imaház előtt, a hol tudják, hogy az ők érzelmeiknek teljesen megfelelő hitet hirdetnek, rendszeren elsitálnak s magokkal megelégedve mennek a divatos, tömött templomba, hogy részt vegyenek egy oly isteni tiszteletben, a mely lelki szükségüknek nem felelhet meg, hogy ismételjék azt a hitvallást, a melyet ők csak félig-meddig hisznek. Ha ezen embereket megszólítjuk, miután a templomból kijöttek, nem tartózkodnak megvallani, hogy mily keveset hisznek ők abból, a mit hallottak. A legellenségesebben megbírálják a nekik nem tetsző szertartást. A hallott beszédet darabokra szedik s bírálatuk épp oly észszerű, mint egy unitáriusé lenne, sőt ennél is tán még kimélytelenebbek. Azonban a következő vasárnapon ismét ugyan azon templomba mennek s ugyan azon lelki kínzásnak teszik ki magokat, csupán a szokás s uralkodó orthodoxia zsarnoksága iránti rabszolgai alárendeltség miatt. Ezen világos tényekkel szemben, mi azt hisszük helyén van: „bátorítani az embereket mindenfelé, hogy nyilvános vallást tegyenek a szabadabb hitnézetekről, a melyek minden keresztény felekezetben elvannak terjedve“.

A magyarhoni ref. egyházkerületek conventje Budapesten. A tiszántúli egyházkerület kezdeményezése következtében egy az 1873 ki convent alapján ad hoc convent összeülése közönhajtásává válván az összes magyarhoni reformátusok előtt, a mely egy alkotmányozó zsinat megtartását előkészítse, erre az egyes egyh. kerületek követelkeit megválasztották és Budapestre küldötték, a hol a convent f. évi nov. 15-én b. Vay Miklós elnöklete alatt magát constituálta, hivatalnokait megválasztotta, s három napi tanácskozás után egy bizottságot nevezett ki, a mely tegeyen java-latot az egybehivandó zsinat helye, ideje, tagjainak száma, a választás módja és a tanácskozás sorrendje iránt; továbbá, hogy hozza javaslatba és fogalmazza azon kérdéseket, melyek a tartandó zsinat tanácskozásai és határozatai alá lesznek terjesztendők. Az így elkészített javaslatot az újra összeülő convent megállapítja, s a zsinat elé terjeszti. Üdvözljük ref. fiaii törekvését.

— **Necrolog:** Iskolánk felügyelő gondnokát Széplaki mlgs P. Horváth Kálmán és testvérét P. Horváth Gábor urakat közelebbről szülyos családi vesztesség érte — szeretett nővéröknek, befhleni mlgs gróf Bethlen Miklósné szül. Petrichevich Horváth Ida urnőnek folyó évi dec. 6-án történt halálával. A boldogult egyike vala ama nemeseknek, kikben a család iránti hő szeretettel mély érzelem és ihletett, magsra törő költői szellem párosult. Nyugalom és béke lengjen porai felett!

— Midőn szerkesztőségünk a jelen füzettel folyóiratunk XII-ik évi rendes folyamát bészárja, nem teheti, hogy szives köszönetet ne mondjon t. munkatársainknak, s a pártoló és előfizető közönségnek támogatásukért. Minket megnyugtat az a tudat, hogy erőnk és tehetségünkhöz képest sem mulasztottunk el, a mi által az igazság és egyházunk közügyét előmozdithattuk. S e megnyugvásunk jövőre azt a reményt élesztí bennünk, hogy t. olvasóink, kiknek ez úttal boldog új-évet kívánunk, mellékelt új előfizetési felszólításunkat figyelembe véve, folyóiratunkat tapasztalt támogatásukban és szeretetökben a jövőre is megtartják.

A szerkesztőség postája.

Lőfi Á. urnak. Czikkét köszönjük. Tárgyhalmaz miatt azonban kiadását jövő füzetünkre kellett halasztanunk.

B. L. urnak, Az aranykönyvet helyszüke miatt jövő számunk hozza.

ARANY-KÖNYV.

A Dávid Ferencz-alapítványra tett kegyes adományok.

Tizennyolczadik közlemény.

	fr. kr.		frt. kr.
2877. Hg. Odescalchi Arthur	100 —	áthozatal	170 15
Pogány Károly (6-ik ad.)	20 —	P. Horváth Borbára (2-or)	10 —
Özv. Székely Elekné		Ferenczi Mózes (6-ik ad.)	2 —
4-ik ad.)	10 —	Kovács János (3-szor)	3 —
2880. Simon Elek (2-szor)	5 —	Kovács Jánosné (3-or)	2 —
Alsó-járai ekkla (2-or)	5 —	2890. Kovács Lenke	1 —
Ugyanonna perselypéncz	— 80	A 18-ik közl. összege	188 15
Kolozsvári ekkla (4-er)	20 —	Hozzáadva az előbbi 17.	
Ugyanonna perselypéncz	4 35	közl.	5108 38
Botár Ferencz (5-ik ad.)	5 —	Az alapítvány	5296 53
átvitel	170 15		

A fennebbi adományokat közölve, nem mulasztatom el megújítani szives köszönetemet különösen azon kegyes adakozóknak, a kik szintén nem fáradnak el adományaik gyakori megújításában. S e közleményben többnyire mind ilyenekkel találkozom. Vannak ezek között olyanok, a kik többszöri adakozás által személyenként 50, 60 sőt 80 frttal is gyarapították már az alapítványt. Mily könnyü lenne ezeknek példáját követve, a kívánt összeget a legrövidebb idő alatt egybehordani. Nem sokat, de sokan és sokszor! E jelszó alatt egyesüljünk a kifűzött célra. Egyuttal boldog és szerencsés új évet kívánok a Dávid Ferencz-alapítvány jelen és jövő pártolóinak. Kolozsvárt, dec. 22-én 1877.

Ferencz József.